

Uku Masingu luule arhailine kujundisüsteem¹

Külliki Kuusk

Teesid: Artikkel vaatab Uku Masingu (1909-1985) keelekasutust, täpsemalt tema metafoorsete keeleväljendite mõistmise ja moodustamise protsesse. Lähenedes tema luulele kognitiivse keeleteaduse meetoditega, kirjeldatakse, kuidas boreaalne vaimsus toob esile Masingu luule boreaalset isikupära.

Märksõnad: Uku Masing, religioosne kirjandus, parallelism, metafoori mõisteline teooria, kognitiivne keeleteadus

Sissejuhatuseks

Jälgides luuletaja ja teoloogi Uku Masingu retseptiooni, võib mõelda, et hinnangutes ja tõlgendustes on see – suurvaimule kohaselt – mõistmises ja mittemõistmises üsna haralikkuv. Masingu tööde „mittemõistmise“-suunal on eesti kultuuriruumi käibele toodud ka palju ebatõdesid, Masingu mõtet lihtsustavaid klišeesisid jm, mis ei pruugi vastata päriselt Masingu sõnumile või ideele. Järgnevas uurin Masingu poeetilist keelekasutust, või täpsemalt, tema metafoorsete keeleväljendite moodustusprotsesse. Funktsionaalse analüüsi oluliseks juhtideeks on vaadelda tema loominguintervikut, püüdnud selle žanrilisele jaotusele luuleks ja proosaks või faktuaalseks ja fiktsionaalseks. Kuigi paljud kriitikud on Masingu keele- ja usufilosoofilisi ideesisid käsitlenud, tuginedes vaid tema esseedele-artiklitele, leian, et Masingu luule ja esseistika ei ole kaks teineteisest eraldiseisvat nähtust, vaid mõlemad lähtuvad ühelt kultuurilis-filosoofiliselt aluspinnalt. Kui artiklites oli ta keelekasutuses abstraktsem (selle tingis asjaolu, et neist osa moodustavad akadeemilised ettekanded ja loengud Usuteaduste Instituudis, Emakeele Seltsis jm teaduskonverentsidel), siis luules võimendus tema keelkontseptuaalseks eneseväljenduseks kogu oma poeetilises rikkuses.

Enne kui asuda otsustama poeetilise keelekasutuse üle Masingu luules, tuleks fraasi/värsi tasandil teha kindlaks, kas metafoorid võimaldavad n-ö tavapärasest tõlgendust või kuuluvad need tema isikupärasesse keelde. Väheoluline pole näiteks ka see, kas sõna kuulub kirjakeelde või (arhailisse) murdekeelde. Petlik on pidada vaid stiiliküsimuseks esseistikas levinud sarkasmi ja ironiat ning ajuti normist kõrvalekalduvat grammatikat (sealhulgas tähemärgi *ü* asemel *y* kasutamist) või teadlikku argikõne ja võõrsõnade kohatut kasutamist. Kristiina Ross kirjeldab neid eripärasid kui masinglikku nihet ning iseloomustab selle termini

¹ Artikli valmimist on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisteemad IUT 22-2 („Kirjanduse formaalsed ja informaalised võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal”) ja ETF 2012 („Adressaadi dünaamika eesti elulookirjutuses“). Tänan PhD Kanni Labit kaasamõtlemise ja inspireeriva nõuandmise eest.

abil Masingu keelekasutust tervikuna: „Masinglik nihe puudutab kõiki keeletasandeid kirjapildist lauseehituseni ja tuleb ilmsiks kõigis žanrites. Mitte ainult ilukirjanduses, vaid ka teaduslikus arutluses.“ (Ross 2009: 24.) Masingu luule pakub esseede sarkasmile ja ironiale kontrasti ja täiendust aga allegooria ja perifrastilisusega, esseistikaga sarnast retoorikat leiab ka hilisema perioodi värsspoeemidest.

Kui Ross küsib retooriliselt, kas kõnealune masinglik nihe kajastab Masingu loomulikku idiolekti või on tegemist sihipärase taotlusega, ning kahtleb, kas Masingul õnnestus saavutada niisuguse keelekasutusega eriti ehedat soomeugrilisust (vt samas), siis leian vastupidi, et ehedas soomeugrilisuses asi just ongi. Põhjus on selles, et tema stiliseeritud kõne taga varjub tegelikult mütoloogiline teadvus ehk arhailine semiitlik-boreaalne (sh eestipärane) vaimsus.² Tema loometeadvust kujundav boreaalne mentaliteet on laiemas kultuurilises kontekstis seotud soomeugri arhailise usundiga. Just 1930. aastatel, nn loomingulisel kuldajal loodud Masingu luule kannab soomeugri arhailist usundilist maailmapilti, selle kaudu on tema luule seotud ka eesti arhailise rahvalaulutraditsiooniga. Nii võime eeldada, et Masingu edastatav sõnum on tema mütoloogilise teadvuse (edaspidi nimetan seda: loometeadvuse) avaldus ning tema luule ja boreaalse mentaliteedi kontseptsioon sellest tulenevalt vaadeldavad kui mütoloogiline tekst.

Boreaalse vaimuse kaudu avanev Masingu loomingu poeetiline osutus ja eneseleosutus boreaalsele kultuurile ja boreaalsele teadvusele tuleneb tema keelerelativistlikust (metalingvistilisest või kognitiivlingvistilisest)³ hoiakust, kus tunnetuse tipuks on „tunnetada neid suhteid, mis eksisteerivad territooriumi [s.o keele kui kaardi – K. K.] energiatega ja üksuste [---] ning sümbolite vahel, mida kasutame nende väljendamiseks“ (Masing 1998d [1963]: 288). Oma stiililise (või arvestades eelnevat tsitaati: ka sümbolilise) koodi saab tema soomeugriline (Masingu-päraselt „sugrlik“) keelekasutus seega boreaalsest vaimusest. Samal viisil on arhailine rahvalaul tema 1930. aastate luule suhtes metateksti positsioonis ehk nende vahel

2 Masingu mütoloogiline teadvus vastandus „tervemõistuslikule“ mentaliteedile, mida tuleks Masingu puhul mõista kui standardiseeritud massiteadvust Lääne kultuuriruumis, mis väldib tähendusprotsesside universaalsuse juures nende kultuurispetsiifilisuse teemat, kus maailma kategoriseerimisel „erinevate maailmade rahvastel on erinevad kujud“ ja „kogedes teisi maailmu me võime eneste maailma vaadata säärastena nagu ta on“ (Masing 2004b [1973–1974]: 244). – Siin ja edaspidi olen Masingu kirjutistel lisanud nurksulgudes kas esmailmumise aasta või teadaoleva kirjutamisaja.

Semiitlik-boreaalset vaimust seostab Masing INI-kultuuriga, mis pärineb 5000–2000 e. Kr, koondades soomeugrilasi, indiaanlasi, tõenäoliselt polüneeslasi, Siberi rahvaid (Masing 2000a: 37). Masing on enamasti kasutanud selle mõttelaadi kohta lühemat nimetust *boreaalne*, sellest lähtudes on edaspidises sama järgitud.

3 Edward Sapiri ja Benjamin L. Worfi 1930.–1940. aastatel loodud keelerelatiivsuse hüpoteesi järgi erinevad keeled peale sõnavara, grammatika jm ka semantilise struktuuri ja sellele rajaneva maailmapildi poolest. Hiljem on sarnaseid teooriaid edasi arendatud metalingvistilisel ja kognitiivlingvistilisel suunal. Masing on väitnud, et jõudis keelerelatiivsuse põhimõtete juurde Sapiri ja Worfi hüpoteesist sõltumatult ja varemgi, 1928./1929. aastal (Masing 2004a [1968–1969]: 60).

on metalingvistiline suhe (vt Lotman 1999: 189–190). Ka sarkasmi ja iroonia ohtra kasutuse taga, mis mittemütoloogilisest vaatepunktist paistab kultuuriideoloogilisena, on tegelikult seesama boreaalne kood, olgugi et antiteesi positsioonis.

Teoreetilised lähtekohad

Nagu sissejuhatuses mainitud, langetakse Masingu tekstide metafoorisuse mõistmisel sageli tema retoorika lõksu. Masingu poeetiline sõnum ei avane tema lugejale keelelises ja stiililises väljendusühtsuses. Kujutluste (või ka usukogemuse) intensiivsusest ja ekstaatilisest tunnetusprotsessist tingitult muutub pidevalt kõneolukord Masingu loomeprotsessis (vt Masing 1998f [1982]: 379–382). Sellele Masingu religioosse tunnetuse põhijoonel on osutanud Vincent B. Leitch oma teedrajas käsitluses Masingu, Gerard Manley Hopkinsi ja Thomas Stearns Elioti luulest: „Jumal on kord lähedane, kord kaugel, mis tähendab, et inimese põhisuhe Jumalaga vaheldub Masingul tugevasti olenevalt ühest või teisest religioos- sest kogemusest“ (Leitch 2002 [1974]: 89).

Lugemise ja mõistmise protsessis (neid tuleks Masingu puhul lahus hoida) on osa sõna- tähendusi lausetasandil üheselt arusaadavad, osa mitte. Esmakordsel lugemisel tekib omamoodi paradoksaalne olukord, kus Masingu luule mütoloogilises (diskursiivses) ruumis väga täpselt tähistatud referentide (sh asesõnade, pärisnimede) kasutuskontekst jääb lugejale tuvastamatuks ja neid loetakse üldiselt (tavapäraselt kirjeldavate metafooridena).

Seega puutub minu käsitus lisaks metafoorsete protsesside uurimisele osaliselt ka pragmaatika valdkonda, et kirjeldada Masingu sõnumi poeetilist funktsiooni, s.t kõneolu- korda. Selleks eeldan esmalt, et tema luulet mõistetakse kui dialoogilist tunnetus- või suht- lusakti, ja teiseks, et Masingu luule referentsiaalsuse mõistmisel tajutakse tema keelekasutu- ses eri tasandeid (ehk eristatakse saussurelikult keelt ja kõnet), mis mõjutab ka tema loomingu lause- ja lausungitasandi semantikast arusaamist. Lausetasandil teeb selle pidevalt muutuva referentide koosluse jälgitavaks lausefiguuride ühine joon, indeksikaalsus.⁴

Poeetiliste figuride indeksikaalsus on otseselt mõjutatud Masingu arhailisest loome- teadvusest. Seega poeetiliste figuride referentsiaalse konteksti erinevuse mõistmine aitab aru saada ka subjektist – siinkohal on seda mõistetud kui lingvistilist vormi, mis osutab isikule (*person*), kes poeetilises lausungis kõneleb (vt Benveniste 1971: 225–226). Masingu loomingu esineb näiteks kõneolukordi, kus „mina“ osutab ühes ja samas tekstis (nii luules kui esseistikas) kord autorisubjektile, kord tekstuaalsele subjektile. Deiktiline projektsioon toob kaasa autorisubjekti asetumise (ehk siis: siirdumise) teise semiootilisse reaalsusesse. Tekstuaalselt toimub autorisubjekti semantiline nihe ja see saab tekstuaalse subjekti tunnu-

4 Indeksid on märgid, mille kohta tehakse järeldusi vastavalt selle märgi kontekstilistele tunnustele. „Indeksikaalne on iga referentsiaalne suhe, mille puhul teatud kontekstiliste tunnuste põhjal järeldatakse, millisele referendile keeleline väljend viitab“ (Pajusalu 2009: 30–31).

sed. See on tekstipragmaatiliselt vaadeldav kui eneseprojektsioon läbi kujutlusliku akna irreaaalsesse ruumi (või Masingu terminoloogiaga väljendudes „Teise maailma“). Indeksikaalsuse omandavad seega ka teksti semantikat ja struktuuri ülesehitavad poetilised võtted, nt siire (anžambmaan), isikulised ja omastavad asesõnad, samuti aja- ja ruumideiksis, meetrumi- ja rütmivariatsioonid. Indeksikaalsuse abil saab kirjeldada ka Masingu luule üht peamist struktuuri loovat ja kooshoidvat võtet, parallelismi. Juba üksnes parallelismi indeksikaalsus lausetasandil võimaldab eristada ka tema luule rahvalaulupärasust teiste eesti luuletajate loomingu: sellega on välistatud tema luules otsene regilaulu parallelismi imiteerimise jälgimine; see ei ole üksnes mnemotehniline võte, vaid ka kujutluste visualiseerimise tehnika; ta ei kasuta püsivaid regivärsivormeleid või folklooritraditsiooni üldises kontekstis väljakujunenud vormielemente (motiivid, kompositsioon) (vt Kuusk 2014a: 139–140).

Masingu poetiliste figuuride analüüsil on oluline arvestada ka nende kõnejõu ehk keelelise meediumi rolliga „mina“ kõneaktis. Tema poetilised figuurid ei osuta üksnes individuaalsele kõneaktile siin-ja-praegu, vaid võivad viidata lausungis ka „mina“ subjektiivsele mütoloogilisele reaalsusele. Samamoodi kui poetilistel figuuridel on ka parallelismil tema luules kanda keelelise meediumi roll. Parallelismiga saavutatava keelelise variatiivsuse kaudu taotles Masing väljenduse täpsust, mille on tema luules ära tundnud ka tema sõber Karl Ristikivi: „Masing ei ole nimelt sama lakooniline kui teised arbujad. Just kordamistes, variatsioonides, võrdpiltide üksteise otsa lükkimises seisabki ta luule eriline võlu.“ (Ristikivi 1973: 306.) Seepärast leiangi, et nagu Masingu luule eesti- (ja murde-)keelsus määratleb referentsiaalselt tema teksti kuulamise eelkõige soomeugrilikku konteksti, siis on parallelismi kultuuriline tähendus lausungitasandil mõistetav just folkloorses kontekstis (vt lähemalt Kuusk 2014a: 156–162). Parallelism on arhailisele tunnetusele omane väljendusviis, selle vahetu seos loomeprotsessi nägemuslikkuse ja suulisusega kinnitab selle tähendust inim mõtlemisele üldiselt omase üldsemiootilise või -kognitiivse printsiibina (vt Krikmann 1999: ptk 3.2.4). Parallelismi usundiline ja kultuuriline kasutuskontekst Masingu luule puhul on aga üsna loomulikult laiendatav ka piibliuulesse. Teoloog Arne Hiobi väitel kattuvad Masingu soomeugrilaste mentaliteedi kirjeldused sisuliselt tema poolt semiitide suhtes öelduga (vt Hiob 2000: 22, joonealune viide 47). Seega võib siit järeldada, et Masingu boreaalne vaimsus hõlmab eneses (neid teineteisest eraldamata) ka semiitlikke (ehk vanatestamentlikke) jooni.

Nii võib parallelismi nimetada Masingu poetilist keelt ja kõnet määratlevaks lingvistiliseks võtteks (või märgiks). Kui lausetasandil on parallelism tema subjektiivse loometeadvuse kultuuriline tähistaja, siis lausungitasandil seob parallelism Masingu poetilise teksti boreaalse usundilise kontekstiga ja nii asetub boreaalne mentaliteet tema poetilise keele suhtes kultuurilise tähistatava positsiooni. Parallelismi kaudu tulebki esile nii Masingu luule boreaalne isikupära kui ka avaram boreaalne vaimsus. Parallelismi selline eriline tunnetuslik roll saab arusaadavamaks ehk suulise ja kirjaliku keele võrdluses: kui suulises vormis on parallelismi ülesanne tõhustada-võimendada hetke (kogemuse) meenutamist, siis kirjalikus

vormis saab määravaks wittgensteinlik pragmaatika ehk see, kuidas meenutatav hetk on talletatud, salvestatud.⁵

Masingu luulekujundid võivad tunduda kohati võrreldavad vaid talle enesele teadaoleva poeetilise leksikoniga. Arvestades tema nägemuslikul alusel loomeprotsessi, leian, et kognitiivlingvistikas 1980. aastatest käibele tulnud lähenemisviis, metafoori mõisteline teooria (*conceptual theory of metaphor*) võimaldab avada tema poeetilise keele süsteemi ning lisaks eristada selles arhailist boreaalset mentaalsust ja universaalse kultuurilise tähendusega mütopoeetilisi sümboleid.

Seda lähenemisviisi toetab tõsiasi, et Masingu enese keeletegevuski kuulub tänapäeva mõistes ajaloolise kognitiivse lingvistika valdkonda. Paljud tema kaasajas uuenduslikud mõtted, lähtuvalt 1950.–1960. aastate uurimisseisust, on tänapäeva keeleteaduses kinnitust leidnud. Juhtidee oma metalingvistilisele uurimistööle leidis Masing poola päritolu Ameerika keeleteadlase Alfred Korzybski teosest „Science and Sanity: An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics“ (1933): „maailma või reaalsust primaarselt tunnetatakse keele abil, seega sümbolites, mitte meeltega“ (Masing 1998d [1963]: 286). Tema keeleajalooline huvifäär ulatus etümoloogiast pragmatikani, kui mõelda näiteks kasvõi tema uurimusele sõna *käsi* kasutuse muutumisest aja jooksul ja muutustest boreaalses-semiitlikus kultuuriruumis sõnasõnalisest metafoorseks (osalt Vana Testamendi mõjul): *kätte tasuma, külma käes, tuule käes, päeva kätte, koerte kätte* (Masing 1993b [1933]: 51–55). Metafoori kognitiivsele alusele ja mõistelisele struktuurile („iga nimetamine on ainult osutamine“) on Masing oma töödes samuti palju tähelepanu pööranud, eeskätt „Üldises usundiloos“ (ptk 4.6; Masing 2000a: 211–227) ja loengutes „Keelest ja meelest“ (Masing 2004a (1968–1969): 48–58, 135, 160–161, 171–172), kuid näiteks ka väga varases, 1930. aastal avaldatud repliigis „Piiride juurde“ (Masing 1993a (1930): 23). Ja kui keelerelatiivsuse hüpoteesi loojat Edward Sapiri on nimetatud kognitiivse keeleteaduse eelkäijaks (Lotman 2011: 10), siis Masingut tema kaasaegsena on kohane pidada kognitiivse keeleteaduse eelkäijaks Eestis.

Mõisted

Kui traditsioonilised käsitlused mõistsid metafoori kui keeleväljendi ülekantud kasutust tähendusliku ühisosa alusel, „mille puhul ühte referenti nimetatakse teist referenti tähistava väljendiga“ (Pajusalu 2009: 107), siis 1970.–1980. aastatel John Searle'i kõneaktide teooriast alguse saanud muutused metafooride käsitluses viisid keeleteaduse kognitiivlingvistilise suuna väljakujunemiseni. Ameerika keeleteadlaste George Lakoffi ja Mark Johnsoni teos

5 Vt Masingu keelefilosoofilise termini *kuidas* pragmaatika (keel kui käitumis- või toimumisviis) kohta: Masing 1998e [1979]: 151–152; Masing 1998d [1963]: 278, 285; Masing 2004a [1968–1969]: 174, 198, 230.

„Metafoorid, mille järgi me elame“ tõi 1980. aastal murrangu metafoori uurimise traditsioonis. Lakoff ja Johnson lähenevad metafoorile kui mõtlemise kogemuslikule vormile ja kategoriseerimisvahendile (vt Lakoff, Turner 1989, Lakoff 1995 [1993]: 202–251; Lakoff, Johnson 2011 [1980]). Ühelt poolt on kognitiivlingvistika kui uurimissuuna juured Ferdinand de Saussure'ist lähtuvas strukturalistlikus mõtteviisis. Teiselt poolt on see suund loomult pigem poststrukturealistlik, vastandudes strukturalistlikule arusaamale keelest kui eraldiseisvast süsteemist, mida on võimalik kirjeldada iseenda sees olevate suhete kaudu, ning mõistab keelt kui motiveeritud, teadmistest, kogemustest jm sõltuvat süsteemi (vt Õim 2008: 620).

Lakoff ja Johnson väidavad, et „keeleliselt väljendatud metafoorid on võimalikud üksnes seetõttu, et metafoorne on oma loomult juba inimese mõistesüsteem“ (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 38). Seepärast on kognitiivlingvistikas levinud eelistus kasutada tähenduse asemel terminit *mõiste* ning sellest tulenevalt tähenduse konstrueerimise kohta kasutada terminit *mõistestamine* (vt Õim 2008: 621).

Lakoffi ja Johnsoni käsitluse põhiüksus, mõistemetafoor ehk kontseptuaalne metafoor on grammatiline või leksikaalne üldistatud metafoorne valem. Mõistemetafoori moodustusprotsessis on eristatud 4 etappi (vt Danesi, Perron 2005: 168): mingi nähtusega seotud kogemus teisendatakse kognitiivse projektsioonina (ingl *mapping*) mõtteliselt kujundskeemiks ehk kogemuste pildiks (ingl *image schema*), mis omakorda teisendatakse sobivaks kontseptuaalseks metafooriks/metonüümiks (vt ka Gibbs 1994: 248–249). Mõistemetafoor on seega otseselt seotud kujutlusvõimega.

Mõistemetafoorid kirjutatakse kapiteelkirjas, nt AEG ON RAHA; ELU ON ÖNNEMÄNG. Sõna ON kasutamine metafooride sõnastuses on lihtsustatud tähis kogemuste hulga kohta, millel see metafoor põhineb ja millele tuginedes me seda mõistame (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 53).

Kujundskeem (edaspidi kasutan sünonüümset terminit *skeemkujutus*) kuulub keeleelisesse tunnetusprotsessi, see on mõtteline kaart meeleliste kogemuste ja mõistete vahel; skeemkujutused on „mõttelised fotod paikadest, liikumistest, vormidest, meelelistest kogemustest“, nt *kõuekömin, märja rohu lõhn, hambapasta maitse* (Danesi, Perron 2005: 157). Tüüpilised skeemkujutused lähtuvad inimese kogemusest ruumis (orientatsioonilised): TÄIS–TÜHI, OSA–TERVIK, LÄHEDAL–KAUGEL; teise põhitüübi aluseks on olemisest mõtlemisel põhinevad (ontoloogilised) mõisted: TSÜKKEL, PROTSESS, OBJEKT, KOGUM, KÜLGETÕMME, VASTUJÕUD, PIND, TEE jmt. Metafoori mõistestusprotsessi ehk mõistelise metafoori loomise eelduseks on vastav skeemkujutus. Näiteks väljendi *meeleolu tõusis* aluseks on mentaalne orientatsioon HEA ON ÜLEVAL. Entiteetidele või sündmustele viidatakse abstraktsema mõiste (siin: HEA) ehk sihtala (ingl *target domain*, kontseptuaalse metafoori „siht“) kaudu, mõistestuse kogemusaluse ja sellele vastava keelelise vahendi annab konkreetsem mõiste (siin: ÜLEVAL) ehk allikala (ingl *source domain*, metafoorse mõtte „allikas“) (Danesi, Perron 2005: 155–157; Pajusalu 2009: 109–111, 123, 125–126).

Masing nimetab skeemkujutlusi TÄIS–TÜHI, OSA–TERVIK, LÄHEDAL–KAUGEL korrastamis- ja hindamisvahenditeks (vt Masing 2004a [1968–1969]: 56). Skeemkujutluste mõiste kohta laiemalt võiks Masingu terminoloogia järgi kasutada ka nimetust „indiviidi reageerimisemotsioonid“: „Arvatavasti ei olnud analüüsieelsel faasil olemas veel keelt meie mõttes, häälikud ja nende kompleksid polnud nimetusiks asjule või sündmusile [---], vaid väljendasid indiviidi reageerimisemotsioone“ (Masing 2000a: 138). Need vastavad Masingu mõistes eelloogilisele faasile (ehk mõtlemisele või vahetule tunnetusele, mis on omane lapsele või primitiivsele inimesele) ehk „usule ja keelele enne analüüsimisfaasi“ (samas, 146).

Metafoorsuse aluseks olev projektsioon on Masingu poetikaski kindlalt keskne mõiste. Ta on oma loomingu kohta märkinud, et „enamik mu luuletusi on „teise mina“ tooted ja esimese suhtes poolteadlikud“ (vrd: Masing 1998a [1930. aastad]: 90–94 ja Masing 1998f [1982]: 384). Selle väite taga on arhailise maailmapildi projitseerimine enese loometeadvusele ning sellest sõltuvalt on projektiivne ka Masingu poeetiline enesetunnetus. Mõiste *hing* projektiivsus on tema puhul tagasiviidav eesti muinasusundi mesoliitilisse ajajärku (VIII–IV at eKr), mida usundiloolased seostavad animatismiga, kus hing on ebaisikuline, ei ole veel tajutat ega materiaalne. Masingu loomeprotsessis avaldub projektsioon ehk enesesiirdamine (seos lausekujundiga on Masingu poetikas samuti olemas (*enjambment*: pr k sõnasõnalt ‘üleaste’)): viisil, kus toimub „mina“ semantiline nihe ja „mina“ saab tekstuaalse subjekti tunnused (vt Masing 1998f [1982]: 379, 383; Kulmar 1998; Kuusk 2014a: 149–150). See ei kehti kogu loomingu kohta, aga läbiv on see meetodina just 1930. aastate luules.

Metafoor ja subjektiivne tunnetusakt

Üldjuhul me omistame sõnade referentidele harilikke prototüüpseid taju-, motoorseid, funktsiooni ja otstarbega seotud omadusi. Kui aga kontekst suunab olukorda teistmoodi mõistma, siis lausest arusaamine sõltub sellest, kuidas sobituvad omavahel erinevad kogemistervikud⁶, käesoleval juhul siis Masingu ja Masingu lugeja kogemistervikud, sõltuvalt vaatepunktist, asetusest aegruumis, pragmaatilisest kontekstist (vt Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 205). Lakoff ja Johnson räägivad sel puhul kogemuse põhjal esilekerkivatest kategooriatest ehk objektide ja kogemuse liikidest ning nende omadustest, mis ei kujuta objektide omadusi iseenesest, vaid pigem vastasmõjulisi omadusi, mis rajanevad inimese tajuaparaadil, inimlikel arusaamadatel funktsioonist jne (samas, 199, 200). Mittemetafoorse lause ja metafoorse lause tõesusest arusaamises ei ole põhimõttelist erinevust. Erinevus ja sellega koos meie tõekäsitus oleneb sellest, kuidas me situatsioone mõistame. Mittemetafoorse juhtumi

6 Kogemistervikud on kogemuse liigendatud tervikusse organiseerimise viisid; nad korrastavad meie kogemust sidusalt vastavalt selle loomulikele tahkudele nagu osalised, osad, järgud, lineaarne järgnevus, eesmärk ja põhjused (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 152, 199). Lakoff ja Johnson toovad näite vestluse kogemisest sõjana juhul, „kui meie tajude ja toimingutega vestluses sobib kokku SÕJA kogemistervik“ (samas, 115).

puhul meie kogemuse teisendusprotsess (projektsioon) hõlmab sama liiki nähtuseid/entiteete, metafoorse juhtumi puhul aga eri liiki nähtuseid/entiteete. Situatsioonide tõesuse mõistmine sõltub seega vaatleja positsioonist, mida tingivad mingil eesmärgil tehtud inimlikud otsustused, kuid mõistmisprotsessi võib mõjutada ka kultuuriline orientatsioon (samas, 203, 208–209).

Masingu loometeadvuse projektiivne iseloom mõjutab ka metafoorimoodustust. Siit võib järeldada, et Masingu metafoorid kannavad usundipsühholoogiliselt sedasama boreaalset vaimsust. Just eelkirjeldatud (kõne)situatsiooni tõesuse erineva mõistmise pinnalt on tehtud aga palju kaugeleulatuvaid otsuseid ja järeldusi Masingu teksti metafoorsuse ja mittemetafoorsuse kohta. Hiljutisim näide on Tõnis Vilu magistritöös vaadeldud Masingu suhestumine taimedega ja loodusega laiemalt tema raamatu „Mälestusi taimedest“ põhjal. Analüüsides teose ülesehitust ja kujundlikkust, on Vilu võtnud eesmärgiks leida sünteesi pragmapoetiliste teooriate ja ökokriitika vahel. Tema tähelepanu keskmes on kõnekujund personifikatsioon, mille avaldumisviise on esitatud kui eri tüüpi „morfismide“ võrgustikku. Võrgustiku üks eesmäärke uurimuses on määrata ja analüüsida Masingu hoiakuid taimedega suhestumisel. Struktuurina sobiks võrgustik illustreerima isegi Masingu usufilosoofilist uue sünteesi ideed (vt Hiob 2000: 23–24), kuid käesoleval juhul on analüüsis jäetud arvestamata Masingu kultuurilise mõtlemise ning looduskujundite tajulise ja funktsionaalse (s.o kognitiivse) kontekstiga. Uurimustöö lähtub prototüüpselt arusaamisest looduskirjanduse žanrist ja looduskujundist, võimaldades „Mälestusi taimedest“ käsitleda töö autori sõnul „üsna valutult“ kui loodusteksti (vt Vilu 2014: 58–59). Piirdumine esteetilise ja füüsilise kontaktiga oma objekti suhtes tühendab aga Masingu sõna maagilise potentsiaali (vt Undusk 1998: 84–86). Seetõttu on ka Vilu loodud „morfismide“ võrgustiku struktuur eksitav.

Vilu esiletoodud personifikatsioon loodussuhte iseloomustajana on aga perspektiivne uurimisobjekt, kui arvestada, et see pole pelgalt kõnefiguur, vaid kategoriseerimisvahend. Siit võib järeldada personifitseerimise kohta Masingu tekstides, et selles kasutatud kujundid peegeldavad tema müütilise mõtlemise vormi, mis sõltub eelkõige tekstuaalse subjekti referentsist, „hinge“ erisugustest projektsioonidest mütoloogilises ruumis. Et Masingu poeetiline „mina“-kontseptsioon põhineb boreaalsel mentaliteedil, siis järelikult peegeldab personifikatsioon eelkõige boreaalsele kultuurile iseloomulikke tunnetuslikke (müütilisi) mustreid ja kategooriaid.

Vilu suhtub ettevaatlikult ka Hasso Krulli küsimusse sama raamatu arvustamisel:

[---] kuidas võiks ette kujutada, et Masingu luulest vaimustuja ei hakkaks huvi tundma ka tema massiivse esseistika vastu ning ei leiaks sealt eest samasugust sõnavara, samasuguseid teemasid ja hoiakuid, samasugust lauserütmi? Ning miks peaks see kõik tähendama proosas hoopis midagi muud kui luules? (Krull 2000: 64.)

Vilu näeb sellises žanrilises põimumises ja vormilistes üleminekutes ohtu eri tekstide iseäralike joonte kadumisele. Ent Krulli mõte osutab Masingu keele tähtsaimale joonele, selle põhinemisele subjektiivsel religioosel kogemusaktil. Selle aspekti kõrvalelukkamine (kuigi ökokriitiline vaatepunkt iseendast hõlmab näiteks ka angloameerika-suuna spirituaalset suhet puutumatu loodusega) jätabki Vilule mulje Masingu suhtest loodusega kui millestki sügavalt paradoksaalsest, sageli „ummikusse jooksvast“ ja Masingule pettumust valmistavast, kui Masing arutleb retooriliselt: „Kas on maailmas inimesi, kes suudaks maalida kullerkupu läbipaistvuse astmeid, kas on kollast, mis nõnda kumaks?“ ja „võib-olla kullerkupud ei vajagi minu joonistamist, võib-olla“ (Vilu 2014: 60–61, 65; vt ka Masing 1996: 30.)

Keele kõnelemine on Masingu jaoks mütoloogiline loomisakt, nimeandmine. Vastupidiselt üldlevinud arvamusele on ta märkinud võrdlemise kohta juba alguses metafoorilises keelekasutuses, et seda ei kasutatud abstraktsete mõistete väljendamiseks, vaid „selleks, et vabandeda tugevaist tunnetest või analüüsida igapäevaseid asju, mis muidu on analüüsimatud“ (Masing 2000a: 221; vrd ka Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 199).

Allikad ja rakendus. Masingu mõistelised metafoorid

Metafoori kontseptuaalset teooriat on meie rahvusteaduses keeleteadlaste kõrval raken-danud vaid folklorist Arvo Krikmann vanasõna- ja huumori-uurimustes. Kirjandusteaduses pole seda seni tehtud, kuigi traditsiooniliselt kuulub metafoori käsitlemine pigem kirjandus-teadusesse. Interdistsiplinaarsel väljal tegutsevad keelesenantikud eelistavad metafoorsete väljendite uurimisel igapäevast kõnekeelt ja selles käibivaid metafoore, väites, et need on materjalina tunduvat huvitavamad kui kirjanduslikud metafoorid (vt Pajusalu 2009: 107).

Igapäevakõnes ei märka me tõenäoliselt metafoorsust nt aja- või ruumiväljendites *aeg lendab*, *aeg venib* (s.t aeg liigub, nagu liigutakse ruumis), aeg võib olla teatav hulk/kogus: *see ei võta palju aega*, *kestis üle/alla aasta* (näidete aluseks Õim 2008: 622). Masingu luule läheneb oma sõnavara eripära ja metafoorsuse poolest aga just sellisele „tavakeelsusele“.

Masingu poeetilise sõnumi varjatud kõneajad ja tavakõnes käibivate metafooride vahe-line seos võib tunduda kummastav, kuid selle näilise vastuolu lükkab ümber Masingu arhailise (sümbiootilise) tunnetusega sidus arusaamine keelest kui „emotsioonide produktist“: „mõis- ted, mida sõnad peavad väljendama, on mõistuse abil kataloogitud emotsioonid“ (Masing 1995a [1949–1951]: 140–141). Emotsioonid kujundavad nii keele foneetikat, sõnavara kui ka struktuuri. Sõna grammatilised ja semantilised tunnused sõltuvad aga juba n-ö mõistuse häälest, analüüsiotsust. Keele metafoorset alust on Masing avanud ka „Üldise usundiloo“ loengutes, mille teeb käesoleva uurimuse jaoks huvitavaks see, et ta ütleb seda enese kui luuletaja vaatepunktist:

Ta [inimene – K. K.] ei võrdle asju ega nähteid, vaid oma muljeid ja tundeid. Teisiti öeldud: metafoories inimene analüüsib iseend, ükski keel ei anna selleks küllaldaselt vahendeid, kui abstraktne tahes ta ei olekski. Võrdlemise taga on kõikjal analüüsimise näiline vastandtoiming – analoogimine. Näiline, sest sageli just analoogia alusel analüüsitakse ja muidu oleks analüüsimine inimesele liiaks raske ülesanne. (Masing 2000a: 215.)

Need väited osutavad aga otse mõistemetafoorie tuuma: inimlik kogemus füüsiliste objektidega on aluseks paljudele olemismetafooridele, sündmuste, toimingute, emotsioonide, ideede jmt käsitamisele entiteetide ja ainetena, mis annab meile võimaluse oma kogemusest rääkida ja nendega mõistuslikult toime tulla (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 58, 64, 67).

Sõltuvalt sellest, kui mitmekesised on „olemise“ kogemused ja kui erinevatesse „olemise“ astmetesse need jagunevad, on Masingu väitel vastavalt määratud ka inimese suhtumine ümbrusesse nii kultuuriliselt kui sotsiaalselt (Masing 2004a [1968–1969]: 49, Masing 2000a: 215). Kogemuste paljusus ja nende eri kategooriatesse jagamine sõltub „tunnetamis- ja täpsustamisvajadusest“, „suurem arv nimetusi (olgu nad osalt definitsioonidki) ilmselt võimaldab tunnetada rohkem“ (samas, 52).

Sissejuhatuses tõin esile, kuidas Masingu boreaalne loometeadvus ja parallelism on lahutamatu seotud. Émile Benveniste väidab, et keele kaudu on kõnelejal võime positsioneerida end kui subjekti. Seejuures subjektiivsus ei põhine „tundel, kuidas keegi kogeb enese olemist [---], vaid psühholoogilisel ühtsusel, mis ületab selles koondatud kogemuste terviku ja annab meie teadvusele kestvuse“ (Benveniste 1971: 224). Järgnevas vaatlen lähemalt mõistemetafoore, mis viitavad nii Masingu enese- kui ka loometeadvuse ja „mina“ „olemise“ viisidele. Neid kandvate mõistemetafooride kategooriate loomiseks on võimalik tuge leida vaid sellest, mida Masing on öelnud enese loomingu psühholoogia ja tunnetusakti kohta, ning tema keeleteoreetilistest väidetest, et järgnevas tema keele metafoorsuse analüüsil mitte „mängida illusoorsete abstraktsioonidega“ (vt Masing 1998c [1968]: 253). Nii lähtusingi esmalt Masingu kolmeastmelisest jaotusest boreaalse mõttelaadi ja kultuuri/usundi kujunemisel: ürgne sümbioos – analüütiline faas – uus süntees. Arne Hiobi väitel on inimese tunnetusteedkonda sellise skeemina visandanud juba filosoofid Friedrich Schleiermacher (1768–1834) ja Karl Girgensohn (1875–1925) (vt Hiob 2000: 21–23, Masing 2000a: 137–147). Muuhulgas võib Masingu väidetest järeldada, et soomeugri keeled on pigem ürgse sümbioosi tasandil kui analüütilisel.

Nimetatud kolmikut võib niisiis vaadelda ka kui inimese mentaalsuse eri astmeid. Selle põhjal eristan omakorda mõistemetafoore, mis peegeldavad „mina“ tunnetuse eri tasandeid Masingu luules. Masingu poeetiliste lausungite põhjal konstrueerisin metafoorsed mudelid, mis jagunevad kahte suuremasse rühma:

1. KEHA ON SURMA ASE, mis väljendub konkreetsemalt vaimsete kogemustena MINA ON KEHA VANG ja MINA ON VÕÕRAS. Nende metafooride subjekti tähistab predikaatsõna, mis vastab autorisubjektile ja analüütilisele tasandile.

2. TEINE MINA ON HING, mis toimib suures osas metafooridel HING ON SÜDA, HING ON LIND, HING ON TAIM ja HING ON PUU. See metafoorne mitmekesisus tuleneb tekstuaalse subjekti tunnetusele vastavast ürgse sümbioosi tasandist.

Mõlemal „mina“ enesetunnetuse tasandil sisaldub suundumus uue sünteesi poole (vt samas, 210). See annab alust mõista eri tasandite metafoorseid mudeleid KEHA ON SURMA ASE ja TEINE MINA ON HING mitte viitena „mina“ „olemise“ lõhestatusele, vaid just sisemisele teadvuse ja hinge ühtekuuluvusele ehk tunnetuse ja tahte ühtsusele Masingu loomingulises tegevuses (vt ka Masing 1993e [1940]: 344 jj).

Millised usundipsühholoogilised jooned on seotud „mina“ vaimsete kogemustega ja kuidas need avalduvad Masingu subjektiivses tunnetusaktis, vaatlen eraldi iga mudeli esitlemise juures. Etteruttavalt märgin, et „mina“ eri tasandite puhul on huvitav jälgida, millised lausefiguurid igapähega neist seonduvad ja milliseid stiilivarjundeid nad seega vastavale mentaalsele kategooriale annavad. Allegooria ja iroonia seonduvad mõistemetafooriga KEHA ON SURMA ASE; perifrastilisus, eufemismid, tabu mõistemetafooridega HING ON SÜDA, HING ON LIND. Osutan stiiliküsimustele siiski vaid riivamisi, sest nende lähem vaatlus eeldab iseseisvat uurimust.

Arhailise maailmapildi hingefenomenoloogias on hingega seonduvate entiteetide hulk küllaltki mitmekesine. See asjaolu pakub järgnevatks analüüsiks eelduse, et olemismetafooride astmed („olemise“ viisid) vahendavad samas ka „mina“ tunnetuse eri tasandeid. Need tulenevad „mina“ erisugustest aistingulistest kogemustest kujutusaktis ja võivad esineda Masingul vahel ka tekstuaalse subjekti isikustatud vormina. Kognitiivlingvistilises lähenemises käsitletaksegi isikustamist (personifikatsiooni) olemismetafooride laiendusena: need metafoorid lubavad meil maailma nähtusi mõtestada inimlike käitumisaktidena (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 67).

Masingu arhailine loometeadvus põhineb skeemkujutlustel, mis rajanevad arhailistel mütoloogilistel mustritel. Need mustrid kujundavad tekstis ka vastavat mõistemoodustussüsteemi. Masing niisiis ei kopeeri neid arhailisi hingekujutelmi, vaid rakendab induktiivselt.⁷ See kinnitab ka Émile Durkheimi müüdikäsitlusele lähedalseisvat Masingu väidet, et metafoor või sümbol ise ei põhjusta müüte, vaid vastupidi, „usundiliselt (ja maagiliselt) tähtsate asjade ja nähete nimetused metafoorilises keeles pärinevad müütidest“ (Masing 2000a: 221; vrd ka 215, 218).

7 Induktsioon, liikumine üksikult üldisele või järeldamine tõenäosuse alusel, iseloomustab meetodina ka Masingu töid laiemalt.

Põhjalikuma ülevaate vastavate mõistemetafooridega seonduvatest tekstinäidetest leiab artikli lõpus (vt Lisa). Mõistemetafooride juures esitatud näitematerjali valik põhineb Masingu kogu 1930. aastate luule korpuse süstemaatilisel läbivaatusel. Viitamise lühiduse ja selguse eesmärgil olen aluseks võtnud selle trükiversiooni, vastavalt siis „Luule“ I ja II köite (Masing 2000b; Masing 2001). Need sisaldavad 1930. aastatel kirjutatud loomingust luulekogud „Roheliste radade raamat“ (I kd), „Neemed Vihmade lahte“ (II kd), „Udu Toonela jõelt“ (I kd), „Džunglilinnud“ (II kd), „Miikaeli liturgiad“ (II kd), „Roosikrantsi palved“ (II kd), „Ehatuulemaa“ (II kd), „Aerutades hurtsikumeistriga“ (I kd, kasutan sellest kogust valikuliselt vaid 1930. aastatel kirjutatud tekste). Samal perioodil kirjutatud poeemid „1343“ ja „Hannolaul“ jäävad eepiliste suurvormidena käesolevast vaatlusest välja, kujundite mütopoeetika poolest on need aga tema 1930. aastate loomingu lahutamatu osa. Tekstinäidetele viitan luulekogu pealkirja suurtähelise lühendiga ja leheküljenumbri vastavalt „Luule“ I või II köitest. Kontekstuaalse tausta haakumisel on osutatud ka hilisemale luulekogule „Piiridele pyydes“ ning Masingu artiklitele ja esseedele.

1. Mõistemetafoor KEHA ON SURMA ASE

Mõistemetafoori KEHA ON SURMA ASE moodustamisel tuginesin luulekogu „Neemed Vihmade lahte“ tsüklipealkirjale „Surm on öömaja põllul“, mida metafooriteooria järgi võib nimetada ka ebakonventsionaalseks mõistemetafooriks. Pragmaatiliselt on see seotud Masingu autorimina (lüürilise mina) lausungiga. Nimetatud luulekogu tekstide hulgast kannab näiteks sellist tunnetust tervikuna luuletus „Viimane hommik ka on liiga pime“ (NVL, 78), „Udu Toonela jõelt“ tekstide hulgast „Enesesajatus“, „Võlglane unistab“ ja „Mõeldes oma kirstule“ (UTJ, 203–213). (Sellest tekstikimbust on eraldiseisev „Vaadates surmainglit“, mis on üles ehitatud tekstuaalse „mina“ dialoogile oma surmaingliga.)

Lüüriline subjekt siin on analüütilises faasis, põhjuslikke seoseid otsides (küsites „miks?“) on ta tunnetuses lahutanud „mina“ ja „mitte-mina“. Talle on oluline ajaline ja ruumiline perspektiiv, „sisse ja tahavaatamine“, isiku ja asja (elusa ja elutu) eraldamine (Masing 2000a: 138, 140; vt ka Masing 2004a [1968–1969]: 143–146). Sellest ka „mina“ kirjelduste (enese)allegoorilisus või kõrvaltvaataja positsioonis enesekohase „sina“-vormi kasutamine. Sellise hoiaku võiks seostada lähtuvalt Arne Hiobist laiemalt romantismiajastu filosoofiliste suundumustega (Hiob 2000: 23).

See on pihtimusluule, mis tegeleb teadvuse, ruumi ja aja omavahelise suhtega (vt ka Kuusk 2013: 1687–1696). „Mina“ otsib vastuseid küsimustele, mis ümbritseva kogemisel on meelepete, inimese mõistuse peegeldus ja mida võiks pidada „tõeliselt reaalseks“ (vt ka Masing 1995a [1949–1951]: 143–146). Masingu küsimus keele ja meelega (ehk sümboli ja selle sisu, referentsiaalsuse) suhtest on põhimõtteliselt sama arupärimisega inimese taju ja maailma suhtest. Siin on aga märgatavad kokkupuutepunktid juba Wittgensteini lausega: minu keele piirid on ka minu maailma piirid.

Analüütilise tasandi eneseallegooriline „mina“ ammutab oma kujundilisuse ei kusagilt mujalt kui boreaalse kultuuri usundilisest mõttelaadist, mille sümbolikat kandvad fraasid laienevad tekstiterviku taustal boreaalseks allegooriaks. Sümbolite boreaalne stiilvarjund kinnitab „mina“ mõtlemise ja keele lahutamatu sidet oma kultuurilise kogemusega: *Taevaste pöördu Veemehe nõusse ma ei jõuagi oodata, / enne kui nad jälle liiva pilluvad silmile mulle* (UTJ, 123), *minu kolde tuul kõnnib yle Manala aasa, / pähklid tuhaga täidetult pihus.* (UTJ, 134), *Ja siiski, kui siit lahkuma peaks juba praegu [---] / saaks minust Pulotusse⁸ sandlist uksepiit* (ETM, 154). „Mina“ on see, kelle keha on ussiseemne kynnivaoks, nagu tabuliselt avaldab autorimina kohta tekstuaalne subjekt tekstis „Vaadates surmainglit“ (UTJ, 205).

„Džunglilinde“ arvustades on Arvo Mägi seda raamatut tervikuna nimetanud „väga üksildase, melanhoalse, resigneerunud, surma ootava ja selleks valmis oleva inimese kahekõneks endaga“ (AR-GI 1966: 4). Mägi jätkab, et „teda ümbritsev „džungel“ on ennekõike kodumaine loodus erinevate aastaegade vältel“ (samas). Eelnevale tuginedes on siit lihtne üldistada, et „mina“ üksildustunne saab tunnetusliku konkreetsuse just boreaalsete mõttemustrite kaudu.

Mõistemetafoori KEHA ON SURMA ASE laiendavad mudelid MINA ON VÕÕRAS ja MINA ON KEHA VANG. Nimetatud enesekujutlustega on otseselt seotud luuletus „Ei saa aidata lagunenu „mina““ (AHM, 219–220; vt Masing 2004a [1968–1969]: 133; vrd ka Masingu kommentaare kirjas Vello Salole: Masing, Salo 2013: 173–174, 177). Mõistemetafooride MINA ON VÕÕRAS ja MINA ON KEHA VANG kui kogemistervikute näidetena võib lugeda luuletusi „Teades, et maailma ma ei kõlba“ (NVL, 17), „Tundes, et kõik lootused on jõuetud“ (NVL, 16) ja kolmeosalise tsükli „Kolm palvet, et särama panna oma nägu“ I ja III osa (NVL, 82, 84).

Osutatud tekstide põhjal võiks mõistemetafoori MINA ON VÕÕRAS kirjeldada kui „mina“, *kes elab siin keset mõistuse ja tahte padu, / kus kallid pole puud vaid kuivand halud* (NVL, 84), *terve oma liiva jooksva eluaja / sa [=autorimina] otsind rada koidikulle* (UTJ, 131), [„mina“ on] *ull[like], kel ulmad ullast, [---] kes on katsund tõusta klaasist märke, / kuigi vesikivi tolknes jalus?* (UTJ, 203), kuid siiski lunastuselootuses, kes tahab „omaenda struktuuri“ ja „ka kõiki teisi nähtusi uuesti aduda ning mõista“ (Masing 1998e [1979]: 151–152). Selle lootuse sihiks on Masingul müstiline visioon, kujutluspildid Jumala aiast⁹ (vt nt „Džunglilindude“ II tsükkel „Lailava tuulega õites“). See „mina“ juba teab, et analüütiline faas on ületatav intuitsiooni kaudu. Tõeline ja kõrgem tunnetus on võimalik saavutada algse vahetu kogemuse uuel tasemel sünteesimisega, „milles oluliseks saab küsimus mis? või

8 *Pulotu* on polüneesia usundis sama tähendusega mis soome-ugri rahvastel Toonela.

9 Nimetatud Masingu kujutelmadega seostub ka visioon lõunast kui transsendentsest aegruumist. Seda võib vaadelda ka Masingu mütoloogilise teadvuse avaldusena nii kohas kui olemises, mis annab põhjust kõnelda lõunamütoloogemist (vt lähemalt Kuusk 2010: 148–175).

kuidas?“ (Masing 2000a: 156). Psühholoogiliselt on see uue sünteesi teel olev „mina“, kelle jaoks tunnetuse avarumine on võimalik „ainult sama kogemust teisiti väljendades“, selle „kataloogimine väga mitmel kombel“, mitte põhjuse–tagajärje seoseid luues (vt Masing 1995a [1949–1951]: 145–146). Seesama tunnetuslik kontekst on laiendatav ka Masingu intuitiivsel taipamisel põhinevale loometegevusele kui liikumisele uue sünteesi suunas.

Mõistemetafoor MINA ON KEHA VANG seostub analüüsiva autorimina hirmuga jäädagi surelikuna enese argiteadvuse vangiks või kinnistuda enda „mina“ illusoorisusse: *Kuigi kõige liha vaevaline rada eel, / kas siis, kui mu Looja avab suure raamatu, / olen samane veel? Kõndind kõlgaste teel?* (RRR, 12), *Hing on karjakrants, kes kõnnib pandult lõõga, [---] kui ta tukub, kongis härmastuvad seinad* (NVL, 16), *Vang aga jutt, mil lõppeks nutt, peab yksi lõdisema* (AHM, 219). Sellelt tunnetuslikult aluselt on tervikuna kirjutatud tekst „Vaskses labüridis“ (RRR, 16). Masingu tõdemus inimese „minast“ kui vangist oma eluajal lähtub John Donne'i 1619. aastal peetud jutlusest:

Meie oleme enne sündi kõik väga kitsas vanglas, oma ema üsas, meie oleme ahistatud vangid kõik. Kui me sünnime, siis me sünnime maja piirides, vangid ometi, kuigi müürid on laiemale läinud. Kogu meie elu ei ole muud midagi kui minek hukkamispaigale, surma. [---] Meie ei ole iial täiesti ärkvel, vaid veedame oma elu ühe või teise ulmaga. (Masing 1995d [1949–1951]: 318; vt ka Masing 1998e [1979]: 150, 170–171.)

2. Mõistemetafoor TEINE MINA ON HING

Mõistemetafoori TEINE MINA ON HING puhul vastab „mina“ eneseteadvus ürgsele sümbioosile arhailises tunnetuses, mis oli omane animatismile (Masingul: preanimismile). Kõnealuse mõistemetafoori sihtalaga TEINE MINA olen silmas pidanud, et Masing kasutas seda terminit arhailise soome-ugri usundilise maailmapildi ürgsete hingekujutelmade kirjeldamisel ning tähistas sellega ka enese muutunud teadvusseisundit luuletamisel, kus minakeskusest vabanenuna hakkab ümbrus kõnetama, reageerima „küllap umbes nõnda [nagu – K. K.] kunagi preanimistile“ (Masing 1998f [1982]: 378–379). Samamoodi mõistab maailma ka laps, kelle maailmapildis pole veel subjekti ja objekti dualistlikku lõhestamist ning „mina“ ja selle eri aspekte, üksikasju välismaailmas tajutakse üksnes ebamääraselt, erakordsete juhtumustega seoses ja hetketi (Masing 2000a: 146). Animatismi on Masing eriti süvenenud, märkides, et sellele omases hingekujutelmas kujutleti hinge varjuna, mis olenevalt inimese varju muutlikkusest võis „esineda ka loomana ja linnuna või asjana“. Vari ei olnud aga sama hinge mõistega, vaid tähendas „inimese projektsiooni maailma, inimest seoses maailmaga, ta avaldumiskuju“. Et projektsioon seostus Masingu käsitluse järgi animatismis inimese kehaga, elunditega (Masingul: väekeskustega), siis hinge vastena kujutleti teatud inimese aurat, peas asuvat unehinge. Seda inimese teisikut (teist mina) käsitleti kui hingushinge (või

ka irdhinge), „peeti kõige olulisemaks väeks“ ja nimetati meeeks¹⁰ (Masing 2004b [1973–1974]: 282, Masing 1998a [1930. aastad]: 90–91).

Metafoorse mudeli TEINE MINA ON HING konstrueerimisel lähtusin hinge mõiste laiemast tähendusest. Terminina koondab see nii Masingu arhailise minatunnetuse eri tasandeid kui ka aitab osutada teatud lausungitüübile, kus kõneleb tekstuaalne subjekt. Lisaks osutab *hing* selle lausungi seosele vahetu tunnetusaktiga, selle „intuitsionistlikule“ päritolule (vt Masing 2000a: 137).

Masingu luules on märgatav, et hing on aktiivne subjekt, ümbritseva suhtes liikuv, mis lubab aimata, et ta täitis selle siiski meele arhailise, inimese intellektiga seonduva tähendusega: *Ah, nyd minna! Linnutee on ähmas, / vaevalt teda näeb siit lahkuv hing* (DŽL, 325), *minu vaim / käib gamelangil loona / aegajalt kylas kõrgel maal / ja röömsalt laskub alla* (DŽL, 245). Seda toetab ka asjaolu, et loengus „Taevapõdra rahvaste meelest“ on Masing kirjeldanud lausa süžeealise lühijutustusena arhailise meele rännakuid unehingena ja „väeotsinguid“ „inimesest sõltumatus reaalsuses“ (Masing 2004b [1973–1974]: 282–283 jj). Haruldaste või tahtest sõltumatute nähtustega (sh unenägedega), mis kõigutavad argiteadvust ja aitavad loomeprotsessis vabaneda intuiitiivsel mõistmisel, oli Masingul luuletades samasugune suhe kui arhailises maailmapildis unehingel liitlasvaimudega. Need on samuti „väed“, mis toovad kaasa nihked „mina“ aja- ja ruumitajus ning „nende liitlaste kaudu tajub, kogeb ja teab asju, mida muidu ei hoomaks ega taipaks“ (Masing 1998f [1982]: 379–382, Masing 2004b [1973–1974]: 285). Ürgses sümbioosis saavutatavat mentaalset kogemust on Masing kirjeldanud tekstis „Ja mõeldagi võimatute võimalust“ (AHM, 248–249). Selline „kõige tajutava ja kogetava elusus, võimekus, väesus“ oli Masingu sõnul peamiseks eelduseks šamanismile ja seepärast pidas ta animatismigi laadilt šamanistlikuks (Masing 2004b [1973–1974]: 280, Hiob 2000: 39). Nii peegeldab kõnealune metafoorne mudel ka šamanistlikku kihistust Masingu luules.

Mõistemetafoori TEINE MINA ON HING hingefenomenoloogilist alust täpsustab mõisteline mudel HING ON SÜDA, mis seostub hingushinge varase kujutelmaga, kus süda oli hinge juurde kuuluv jõu- või väekeskus (Masing 1998a [1930. aastad]: 69, 90; Kulmar 1998). Masingu luule vastab päris täpselt sellele arhailisele mustrile: *Oh, Jumal, võta ära tolm mu hingelt / ja syda jälle selgeks täheks tee* (RRR, 11); *appi viiksin seitse vaimu neile oma sydame [---], / Oh, kui ma teaks, / et suudab tagasi tulla pehkimise teedelt keha, / yles leida samblast oma januse pää / ja huilata ududelt tagasi sydame* (NVL, 75); *Miskil koldekombel tuleb ometi rakendada syda / ja sõita sõbrustama hallakujudega tundral / virmaliste värava ees* (AHM, 246).

10 *Meelega* seotud konnotatsioonide keeleliselt avara tähendusvälja tõttu ei mahu selle käsitlemine käesoleva uurimuse raamidesse.

Südamega seotud väljendid peegeldavad „mina“ intuiitvust kogemust ümbritsevast maailmast ja „olemist“ selles reaalsuses. „Mina“ ei nimeta asju, vaid tajub, võtab vastu terviklikke tõesid, mis aga ei allu loogilisele sõnastamisele: „Seetõttu on nende ümber ja sees täielik segadus – enamuse arvates –, ometi on segadus tema tundjaile mingi selgus, läbipaistvus, kergus, kirkus“ (Masing 1995e [1949–1951]: 348).

Verbid toovad esile „mina“ semantilisi rolle, kus tekstuaalne subjekt on kogeja rolli kõrval ka aktiivne tegutseja, SÜDA esineb ka personifitseeritud kujul: „mina“ süda *liperdab, haliseb, halab, võdiseb, nutab tihti, küsib, teab, hõiskab, rõõmustab, laulab rahu*. Samuti rõhutavad verbifraasid tekstuaalset subjekti kui sündmuses (või seisundis) osalejat ning tegutsejat: *süda on jääs, on täis hallipilvelist õhtut, kasvab kullu, läheb palverännule, tõttab uusi teid: syda [on] videvikku väsiv sygistaevas* (UTJ, 109), *syda [on] täis hallipilvelist õhtut, / milles nagu maailma lõppu / mulle oleva piiril / tõuseb tume puu täis kollaseid tiibu / ja nähtamatult mõnulevaid tolmuseid liblikaid / heledais õites* (UTJ, 151), *Käin kõikjalt, olen ju tolm, aga syda on jääs* (NVL, 17).

Tavaliselt mõistetakse personifikatsioone metafoorsete tähendusülekannetena mitte-inimese poolt inimese poole, elutu poolt elusa poole. Masingul võib enesesirdamise puhul näha ka pigem metonüümilist tähendusülekannet, tähenduse laienemist kokkupuute (mitte sarnasuse) alusel. Selle puhul kasutatakse üht entiteeti, et viidata teisele, esimesega seotud entiteedile (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 69). Inimesi ja loomi käsitletakse kui tervikut, mille üks osa võib metonüümiliselt asendada teist. Masing põhjendab:

Primitiivse müüdi olendid tõepoolest pole inimesed ega loomad, pole loodusnähted impersonaalselt ega isikud, vaid kõigi nende üksikfaktide lahutamatu kompleks. Ainult siis, kui väita, et inimene iseendki vaatles nõnda, võib öelda, et inimene moodustas loodusnähteist omataolised olendid. (Masing 2000a: 48.)

Mõistemetafooris TEINE MINA ON HING sisaldub teisigi arhailistel mütoloogilistel mustritel põhinevaid skeemkujutlusi. Need on hingushinge n-õ subtiilsed erivormid, mis kirjeldavad arhailises maailmapildis minahinge (ka: *ise*). Nendele vastavad Masingu luules mõistemetafoorid HING ON LIND ja HING ON TAIM. Minahing seostus irdhingega ehk pärishingega, mis esineb nii hingeloomana (*pro* hingelinnuna) kui ka unenäohingena (Masing 1998a [1930. aastad]: 91, Masing 2000a: 187–189, Kulmar 1998). Eelnevalt luuletuses „Ei saa aidata lagunenuid „mina““ viidatud Masingu enesekujutluses esineva mõistemetafoori MINA ON VÕÕRAS alusskeemis võib samuti leida vastavusi arhailisele minahingele.

Mõistemetafoor HING ON LIND on hingefenomenoloogiliselt seotud boreaalse kultuuri ja soome-ugri mütoloogia arhailiste kujutlustega hingelinnust ning hingederännust. Hingelind „mina“ metafoorsuse allikalana on üks varasemaid figuure ta luules; näiteks 1932. aastast pärinevas luuletuses „Inimese minek“: *Kuid inimene lendab oma päevi vähed pilved udukil- leks, / ei sageli tal aimu endal, et nii pisut vaid veel teha sinas tiire. / Kui tiivad rasked*

hallast tunneb rammu minna yle oma piire, / kuid pää vaob vaikselt alla, suled pudenevad tasa – ei tea milleks. (NVL, 74). Luuletus „Love lõikuskuu ööl“ on tervikuna loetav kui enese hingelinnuna Jumala juurde siirdamine (NVL, 44–45).

Mõistemetafooriga HING ON LIND seostuvad ka Masingu luules kasutatud Linnutee kujundid. Masingu ühed tuntuimad värsiread on: *Kui ma saaksin uueks täheks, / pagevaks ja valguskiireks, / ah, kui kergelt elu läheks / Linnuteele, tuhmeks viireks!* (DŽL, 339). „Džunglilindudes“ leidub teinegi sarnane värsinelik: *mu hing on nii saamatult maas / unustanud kerkiva leegi, / et, kui ma tunnen veel radagi kyll / Linnutee sydame juurde [---]* (DŽL, 260). Linnutee kui sakraalne vastand maisele või argisele on kujundina ühendatav hingelinnuga ja hingederännuga. Hinge rändamist on Masing kirjeldanud ka *kollase liblika* kujundi abil: *Hing rändab kollases liblikas radu / maailmapuu mõõkadedest oksade lesti* (UTJ, 101). Rajad Linnuteel ja rajad kollases liblikas on selles kontekstis võrdsed. Viimane metafoor kirjeldab kõnealust mentaalset tasandit isegi täpsemini. Liblikas on Masingu jaoks Teise Maailma atribuut, märk Jumala kohalolust, uuestisünni sümbol.

Mõistemetafoor HING ON TAIM vastab kujutlusele, kus minahing lahkub kehast inimese surmaga ja muutub „liitlaslikuks“ loodusvaimuks, haldjaks, sest „tõelisele sünteetikule pole surm inimese ja maailmaprotsessi oluline nähe“ (Masing 1998a [1930. aastad]: 91–93; Masing 2000a: 177; Masing 2004b [1973–1974]: 285, 292). Luuletuses „Mõeldes oma kirstule“ lähtub „mina“ just nimetatud skeemkujutlusest: *Ehk neil putukail on [---] une päevad aotud / õhtuni, mil saab must õitsev uba?* (UTJ, 203). Samuti kirjeldavad „Džunglilindude“ värsid liitlastest loodusvaimu: *[mul] ammu surnud viimne vend / ja uut ei synni puust, / ei pilvist, langend tähtedest, / ei närtsind õite saost* (DŽL, 238).

Mõistemetafoor HING ON TAIM on hingefenomenoloogiliselt vaadeldav kui subjekt, kes mahutab enda hingushinges ka irdhinge, nt tekstuaalse „mina“ laululises enesekirjelduses tsükli „Kolm palvet, et särama panna oma nägu“ II osas: *Tokkroosi õis ma ladval pika varre* (NVL, 83). Masingu mütoloogiline teadvus avaneb siin erisuguste eneseprojektsioonidena. Iga taimega seostub „mina“ kujutlusaktis erinev aistingumodaalsus, kuid valdav on lõhn või õielehtede värv, mis vallandab kujutluspildid. Pealkirjadena esinevad taimenimed kogus „Udu Toonela jõelt“ – „Tulbid“, „Sinilill“, „Toomingas“, „Siniladvik“, „Peonia“, „Tõlvikliilia“, „Talimoon“, „Jasmiin“, „Käokeel“, „Niinepuu“, „Altee“, „Kress“, „Nelk“, „Kukekannus“ – on võrreldavad pärisnimedega. Selles avaldub tekstuaalsele subjektile omane maailmatunnetus (vrd Masing 1993d [1936]: 229). Pärisnimede kasutamisel esineb mütoloogilistele kujutlustele omast tähistaja ja tähistatava, sõna ja referendi samastamist (vt Lotman 1999: 194).

Samamoodi toimib mõistemetafoor HING ON PUU: *seeder Liibanoni viimse kalju päält / olen* (UTJ, 96), see [mina], *kes nagu musta sygisöö tuules hadisev haab, / nagu lind valmivate õuntega lõunal* (UTJ, 119).

Tekstist „Suur reede“ pärinev värsirida „Täna õhtul olen kullerkupp“ esineb iseenesest juba ebakonventsionaalse olemismetafoorina, mis võtab ühte lausesse kokku *kullerkupu* kui eraldiseisva kogemisterviku, mis seostub „mina“ konkreetsete meeleliste kogemustega: *Täna õhtul olen kullerkupp, / ei mind vaatama tulla / kui mitte Sina ei lähe / võiduteel mööda must / poole taeva kõige väiksema tähe* (NVL 64). *Kullerkupp* on mõistena seega märk, mentaalne ikoon. Olulised omadused seonduvad kullerkupu õitega: lõhn, värv, kergus, läbi-paistvus (vt ka nt Masing 1995a: 139). Olulisus avaldub omadussõnadega (nt *avaraim lõhn, heledaim kuld*), millega neid omadusi kirjeldatakse. Jaan Unduski sõnu parafraseerides võiks nimetada neid ka jumalikeks kvaliteetideks, subjektiveerivaks katseks leida side substantsiga (Undusk 1998: 127).

Lõhnas on tajutav Jumala kohalolu: *lõhn too, mis avardab tydinud sõõrmed / ja paitab leiget õhku, / selgesti mäletan ju, ta ikka sama, / ja tänab Jumalat päikese eest* (UTJ 158). Hilisemates luulekogudeski, „Kirsipuu varjus“ („Villanelle ilmaaegu meenutades“, „Ei kuskile sobides“) ja „Piiridele pyydes“, ei ole kunagised müstilised kogemused ununenud: *Kullerkuppe tahaksin näha, / kui palju kordi veel! Et nad tungiksid täitsa mu sisse: / avaraim lõhn, heledaim kuld, mitte kuivad õislehed, / mis mu hinge eest langevad tööpäeva hommikul / ja see põikab tigidaks. / Kullerkuppude lõhna veel korraks, / kullerkuppude lõhna kord veel!* (Masing 2003: 120). Ka raamatus „Mälestusi taimedest“ kümnel järjestikusel leheküljel kirjeldatud kullerkupul-käigud abikaasa Ehaga, Masingul terminiga „kullerkupumaadel“, ja kullerkuppude maalimine tulenevad ühelt ja samalt (hinge)fenomenoloogiliselt aluspinnalt (vt Masing 1996: 21–30).

Esmapilgul paistavad ka pealkirjadena esinevad taimenimed luulekogus „Udu Toonela jõelt“ üldnimeliselt, kuid kognitiivse keeleteooria vaatepunktist ei ole need pelgalt individuaalsed diskursuserferendid. Loomingupsühholoogiliselt aluselt on ühtse kogemistervikuna loetavad ka pealkirjad „Sygise kullerkupp“, „Yksi jäänud mänd“, „Kylmavõetud puud“ ja „Põllule läinud aster“. Taimenime täiend pealkirjas viitab tajuliselt sarnasele religioossele elamusele ja viib need tekstid samale tunnetuslikule alusele. Neid kujundeid tuleks mõista kui asendusnimesisid (vt Undusk 1998: 125 jj). Sel moel säilitatakse tekstis teatud väljaütlematus. Asendusnimelisis kehtib näiteks ka „Sinilille“ (samamoodi ka „Niinepuu“, „Toominga“) teksti puhul: *Sinise varrega lill, / kysin, kui kaua pean kasvama, et Jumal / leiaks mu yles* (UTJ, 134). Seega võiksime ka raamatu „Mälestusi taimedest“ pealkirja parafraseerida kui „mälestusi teatavast liturgilisest olemisviisist“, „mälestusi substantsist“.

Metonüümsed sümbolid

Eelnimetatud entiteetide kogemusliku aluse selgitamine aitab neid mõtestada laiemalt, avada Masingu loometeadvuse individuaalne mütopoeetiline kihistus universaalse kultuurilis-religioosse kogemusvaldkonnana. Tema taime-poesia avaram sümbolilisus, just ülalkirjeldatud päris- ja asendusnimelisuse tõttu, pole meie kultuuriruumis olnud kriitikale just kergesti

lahendatav küsimus. On selge, et loodusega seonduvad entiteedid Masingu luules ei vasta prototüüpsele arusaamale loodusluulest. Liiatigi ei pruugi tänapäeva sekulariseerunud ühiskonnas maagilisele mõtteviisile omane päris- ja asendusnimelisus enam tajutatav olla. Või nagu Madis Arukask on kirjeldanud: „20. sajandiga on aga ka eestlasest saanud üha enam „maamuutja“ või uustungija, kes on valmis enda ees vaimset alepõllundust tehes teadmatusest või tahtmatusest hävitama seniolnud sisu ja paiksust. Nii saavadki lauludest luuletused.“ (Arukask 2007: 125.)

Nagu juba mainisin, võib personifikatsioone analüüsida ka metonüümilise tähendusülekandena, näiteks nagu raamatus „Mälestusi taimedest“ sinilillede metafoorse isikustamisena paistva võrdluse puhul: *Ta [sinilill] on nii rõõmus nagu üks edev pisike plika* (Masing 1996: 91). Samas järgnev Masingu selgitus *edeva plikaga* võrdlemise kohta rõhutab just sinilille jumalikke omadusi ja seeläbi ka kõnealuse tüdruku jumalikkust:

Ma ei anna sellest võrdlusest midagi ära, sinilill on midagi ajast ette jõudnut või igipõlist, ei tea, kummat enam, kuigi botaanikud ütlevad viimast. Ja see plika samuti. Kuid see, et olen näinud ainult ühe säärase plika või kaks ja tuhandeid sinililli, see on äraseletatult, inimkond on armetum taimedest. (Samas.)

Eelnevaga samaväärne võrdlus esineb nt luulekogus „Piiridele pyydes“: *Sinililli kaeb laualt. [---] Heledad tolmukad agarad silmad, / ärevad otseku lastel, kes esimest korda neid toovad...* (Masing 2003: 115). Sinilille „agarad silmad“ on osa Masingu religioossest tervikogemusest, mis on seostatud reaalelulisel kogemusel põhineva kirjeldusega „lastest, kes esimest korda neid toovad“. Autobiograafilist konteksti pakuvad lastele Masingu kirjeldused lillede metsast kojutoomise traditsioonist ta kodutalus Einol (vt Masing 1996: 21, Masing 2000b: 172, Masing 2003: 118).

Kui metafoorne isikustamine ei viita ühelegi reaalsele inimolendile, vaid tõstab esile isiku või isikusse suhtumise eri aspekte, siis metonüümia osutab just konkreetsele olendile või entiteedile, sündmuse füüsilisele toimumiskohale, reaalsele inimesele jne (vt Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 68–70, 93). Lakoff ja Johnson peavad seepärast metonüümsete mõistete kogemuspõhisust ilmsemakski metafoorsete mõistete omast (samas, 73). Viitelisuse ja mentaalse aluskogemuse poolest (mis on võrdne kehalise, füüsilise aluskogemusega) on Masingu mõistemoodustus seega metonüümilist tüüpi protsess. Tema poeetiliste figuride mõisteline struktuur põhineb suhtel OSA TERVIKU ASEMEL, käesoleval juhul siis: pärisnimi või asendusnimi Jumala nime asemel.¹¹ (Masingu sümbolitesüsteemis ei ole metonüümsed

11 Iseseisva uurimuse mahtu eeldab vaatlus, kuidas Masingu luules asendavad Jumala nimetamist kõige enam *tuule* ja *lume* kujundid, samuti armastatud naise nimetamisel kasutatud kujundite (nt *Hõbevenekene* (ETM, 183), *Kuu hele meri Sinu sulav nägu* (ETM, 168), *suu naeru ootav läbi jahtund tuule* (ETM, 172)) puhul nende põimimine jumalike kvaliteetidega, mille kaudu on kogetav Jumala kohalolu.

sümbolid seotud ühe kindla konfessiooniga, seepärast ei ole siin rõhutanud eraldi kristluse sümboleid.) Ühtlasi on siin tegemist metonüümia erijuhtumiga. Füüsiline kehaline kogemus asendab siin religioosset kogemust, teisisõnu ilmutust, nägemust või unenägu, inspiratsiooni või Masingu sõnutsi – Nägemise hetke.

Ühtaegu olemine on tähendus. Seetõttu, et kogetav on ja üksnes on, iseendast [---]. See ei tähenda, et asjad kuidagi viitavad Loojat, kiidavad, õpetavad armastama jne. Seda nad hoopiski ei tee, sest järsku on Jumal nendes. [---] Temast ei saa iial öelda, mis ta on või tähendab. Kuid ühtaegu ta on absoluutselt ainulaadne, ainukordne. [---] Kogemus on nõnda ilmutus ja iga kogemus on totaalselt uus ja erinev järgimisest. Ka siis, kui kogetakse sedasama nähet või asja. Kõik on [---] ime, mida nagu ei võiks olla, mille kõige kummalisem ja vapustavam kvaliteet on see, et ta on, et ta on võimalik.“ (Masing 1995e [1949–1951]: 349, 350; vrd ka: Masing 1993c [1934]: 92.)

Lakoff ja Johnson on metonüümia puhul muuhulgas väitnud, et see pole sugugi vaid viitamisvõte, vaid aitab kaasa öelda tahetu mõistmisele: „See, millise osa me tervikust valime, näitab, millisele aspektile tervikust me oma tähelepanu suuname“ (Lakoff, Johnson 2011 [1980]: 69). Kuivõrd kultuuride ja religioonide mõistesüsteemidele annavad siduse metafoorsed mõisted, siis metonüümised sümbolid on mõistmise oluliseks lülis subjektive (olgu siis mentaalse või füüsilise) kogemuse ja üldiste metafoorsete süsteemide vahel (samas, 73). Nii näiteks on *Valge Laeva* sümbolilisust Masingu luules valdavalt eesti kultuuriruumis tõlgendatud metafoorselt ning traditsiooniliselt Masingu eluloo kontekstis, mis jõudis koguni poliitilise ületõlgenduseni (vt lähemalt Kuusk 2014b: 163–203). Ometi on see sümbol Masingu mütoloogilises teadvuses Jumala asendusnimi.

Seni pole tema mõtlemise ja keele relatiivsuse taga peituvaid seaduspärasid ja korduvaid mustreid (s.o rahvuslikku omapära mõtlemises) eriti tähele pandud ega märgatud. Omakultuuri mõtestava küsimusena kuulub see kahtlemata aga eesti filosoofia mõtteväljale. Urmas Sutrop on saatesõnas raamatule „Keelest ja meelest“ muuhulgas märkinud: „Masing paneb meid teistmoodi nägema ja mõtestama ka rahvusteadusi“ (Sutrop 2004: 7). Vähestes olemasolevates Masingu poeetika-käsitlustes on seni antud vaid aimamisi vihjeid Masingu kujundikeele keelefilosoofilise taustsüsteemi kohta. Masingu luuletuse „Jumala tee valutaval hommikul“ metafooride *roostunud terastangid* ja *kressi väädid* kohta on Ivar Ivask märkinud, et „nende asjalikkus [s.o tavakeelsus – K. K.] on muidugi ainult näiline selles luuletuses, milles neid kasutatakse vihjamiseks väga keerukatele vaimsetele elamustele“ (Ivask 1959: 14). Arne Merilai sõnastab Ivaski mõtte täpsemaks: „Kuid vähem kui metafoorid näikse Masingu „teise mina“ nopitud sõnajala- või pärnaõied olevat pigem metonüümid, mis püüavad säilitada vahetu seose oma päritoluga“ (Merilai 2010: 208).

Poetilise kontakti tagamisel toimib metonüümia Masingu luules sarnaselt paralleelismiga ja on samuti Masingu poeetilist keelt ja kõnet määratlev lingvistiline võte või märk. Selline

lähenedamine lubab aimata aga teatud terviklikku metonüümilist mõistemoodustussüsteemi tema luules. Arutluses soomeugrilase ja indogermaani, „sugrilase“ ja „igermaani“ erinevusest „botaanika ühes sektoris“ märgib Masing, et sõltuvalt rahvuslikust omapärasest mõtlemises pole „sugrilasel“ vajadust „männikut“ analüüsida liikideks ja vormideks. Ta rõhutab samas, et see ei tähenda, et soomeugrilikus mõtteviisis puuduks süsteemsus, vaid soomeugrilik mõttelaad „ei süsteemista selle termini igermaanlikus mõttes“. „Sugrilane“ lähtub Masingu sõnul „männikust“ tunnetuslikult kui terviklikust taimekooslusest või botaanilisest ühikust, olenemata selles sisalduvate iseloomulike taimede arvust, samal ajal kui „igermaan“ liigendab „männiku“ erivorme, kombinatsioone ja süsteeme (Masing 2004a [1968–1969]: 101, vt ka 145–146). Soomeugrilasele omane süstematiseerimine-defineerimine on Masingu sõnul vahetult seotud „sugrikelte printsibiiga kõike reaalselt vaadelda omadustena“ (Masing 2004a [1968–1969]: 142) ning mütoloogilise teadvuse assotsiatiivsusega üldisemalt: „primitiivne inimene sõnadega väljendas esmalt omadusi nagu kiirust, säravust, pudenemist, tabatust, kõndimist jm., siis ta aga ei väljendanud midagi meie mõttes konkreetset, vaid oma muljeid asjust, et ta ei näinud üldse asju, vaid tundis neid“ (Masing 2000a: 218). Seejuures leiab Masing, et kuivõrd eesti keel ei hooli absoluutsete vastandite sedastamisest ega defineerimisest, siis on eestlase jaoks ka küsitav assotsiatsioonide tundmine antiteesideks (Masing 2004a [1968–1969]: 156–157). Antiteetilisuse on Masing seostanud ka soomeugrilase mõtlemise assotsiatiivsusega (sidesõnade *kas...* ja *või...* disjunktiivne seos), kus osa tuntakse antiteesidena, kuid osa seotud mõistepaarina (nagu *kass–koer*, *valge–must*, *ilus–inetu* jne). See võimaldas väljenduse varjundirikkust ja samas kõikehaaravust ning kujundas soomeugri keeletõeluse kõrval ka selle tõelusetunnetust: „ON LOENDAMATU ARV TÕDESID, KUID ÜKSKI POLE ABSOLUUTNE“ (samam, 168, 171). Veelgi enam, selle mentaliteedi kooshoidjaks-ülesehitajaks luules on just parallelism (või paralleelvormelid).¹²

Metonüümilise (või soomeugriliku) mõistemoodustussüsteemi osana, parallelismiga sarnase kultuurilise tähistaja rollis on Masingul ka ironia kasutamine (nt 1930. aastate luulest 3-osaline sajatus „Vikerlaste ambu oleks vaja“ (RRR, 40–42), eneseironiline „La Jana“ (UTJ, 111–112)). „Ironia toimib keeles samasuguse rõhutamise-funktsiooni kaudu nagu metonüümia, mis tugineb sõnade kasutamisele, et anda edasi nende sõna-sõnalisele tähendusele vastupidiseid tähendusi“ (Danesi, Perron 2005: 166). Masingu mütoloogilise teadvuse aspektist väljendub selge polariseerunud negatiivne hoiak Charles Darwini evolutsiooniteooria suhtes. Tema ironia selle suhtes on vaadeldav kui boreaalne antitees röövrü-

12 Jaan Kaplinski on toonud esile parallelismi disjunktiivsuse ehk paralleelvärsside omavahelise või-seose, millega rahvalaul saavutab vajaliku abstraktsuse ja määramatuse, jäädes ometi maksimaalselt konkreetseks (Kaplinski 1972: 136; vt ka Kaplinski 2009: 95–106).

telliku mentaliteedi suhtes.¹³ Samuti on selle antiteesi osa iroonia naissoo „tervemõistusliku“ ja materialistliku hoiaku pärast.¹⁴

Kokkuvõtteks

Masingu luulekogu „Neemed Vihmade lahte“ 2. trüki ilmumisel pool sajandit tagasi osutas Ivar Ivask olulisele tõsiasjale, et kui „noor poeet oli suuteline oma 21. ja 25. eluaasta vahel looma ainulaadse stiili, mil pole palju kokkupuutepunkte meie luule varasema tavaga (mis näit. kergendas teiste „arbuujate“ loomingut)“, siis see oli „geniaalne tegu“ (Ivask 1959: 9). Küllap ei leidu sellele tõdemusele tänapäeval vastuväitjaid. Masingu isikupärase individuaalse stiili kujunemine ei oleks aga võimalik olnud ilma eeskujude või toetuspunktita. Selle leidis ta endale kultuurilisel kogemusel kõige lähemas, meie arhailises laulutraditsioonis ja mütoloogias. Nii võime öelda, et Masingu poeetika on vastavused regilaulu poeetikaga just ühistes mütoloogilistes mustrites ja tunnetuslikus (või ka usundilises) aluses. See andis talle tugevust luuletajana välja kujuneda ja kujundada selle baasil oma loominguiline biograafia.

Masingu nii usu- kui keeleteaduslikud ideed ja seisukohad on tänapäeval jäänud (või pigem jäetud) suhteliselt perifeeriasse ja saanud teadusajaloo osaks. Ent Masingu luule lähtub samadelt alustelt kui tema teadustegevus ning keele- ja kultuuriteaduslikus käsitluses võiks tema luule saada just selleks tunnetuslikuks mudeliks, mis modelleerib meie kultuurilist (sh ka rahvusteaduslikku) mõtlemist (vt ka Masing 1998d [1963]: 283). Lähtus ta ju keele- rereativistina keele piiride tunnetamisel ja avardamisel inim mõtlemise ja keele lahutamatu sidemest oma kultuurilise kogemusega.

Kirjandus

AR-GI [Arvo Mägi] 1966. Üksildane teekond: Uku Masing „Džunglilaulud“. – Teataja, 29. jaan, nr 2, lk 4.

Arukask, Madis 2007. Kodu kui kategooria regilaulude geograafias. – *Õdagumeresoomõ kodo. / Läänemeresoomõ kodo. Võro Instituudi toimõndusõq. / Võro Instituudi toimetised*. Võro: Võro Instituut, lk 123–132.

Benveniste, Émile 1971. Problems in General Linguistics. *Coral Gables, Florida: University of Miami*.

Danesi, Marcel, Paul Perron 2005. Kultuuride analüüs. Tlk E.-R. Soovik. Tallinn: Valgus.

13 Vt poeemi „Unenägija tessaraktkis“ ja lisaks veel: Masing 1995b [1949–1951]: 245–246, 253–254; Masing 1995f [1951]: 286 jj; vrd šamanistliku vaimuse eelistest rõõvrüütelliku mentaliteedi ees: Masing 1998b [1961]: 64–94; Masing 1998c [1968]: 246.

14 Sellekohaseid repliike leidub Masingul ühtmoodi nii luules kui artiklites-esseedes, nt: Masing 1995c [1949–1951]: 256–273; Masing 1996: 146–147; Masing 2000a: 147.

- Gibbs, Raymond W. Jr.** 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiob, Arne** 2000. *Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned*. Doktoriväitekirj. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Ivask, Ivar** 1959. *Uku Masingu nägemuslik luule*. – *Uku Masing, Neemed Vihmade lahte*. Stockholm: Vaba Eesti, lk 5–18.
- Kaplinski, Jaan** 1972. Parallelistmist lingvistist pilguga. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 132–145.
- Kaplinski, Jaan** 2009. *Parallelee ja parallelisme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikmann, Arvo** 1999. *Eesti lühivormide allikaloost*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond. – <http://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/allik3.htm> (07.12.2015).
- Krull, Hasso** 2000. *Utopiline autobiograafia: Uku Masing kirjanduses*. – Hasso Krull, Millimallikas: kirjutised 1996–2000. Tallinn: Vagabund, lk 63–74.
- Kulmar, Tarmo** 1998. *Eesti muinasusundi hingefenomenoloogia probleeme*. – *Sator 1: Artikleid usundi- ja kombeloost*. Tartu: Eesti Keele Instituudi rahvausundi töörühm, lk 38–49. – <http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/kulmar.html> (07.12.2015).
- Kuusk, Külliki** 2010. *Uku Masingu armastuse lõuna- ja ehatuued*. – *Inimesepoeg valgel laeval*. *Uku Masing 100*. Koost A. Merilai. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 148–175.
- Kuusk, Külliki** 2013. *Pihtimuslikkusest Uku Masingu luules*. – *Looming*, nr 12, lk 1687–1696.
- Kuusk, Külliki** 2014a. *Rahvalaululikust mentaliteedist Uku Masingu 1930. aastate luules*. *Parallelism poeetilise keele ja enesetaju kujundajana*. – *Regilaulu kohanemine ja kohandajad*. Toim J. Oras, A. Kalkun. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 137–169.
- Kuusk, Külliki** 2014b. *Tondid, pillipuhujad ja palverändurid ehk mis on vabaduse hind? Ühest Uku Masingu suurest müüdist*. – *Kirjanduspärand kultuuriloos*. Koost M. Laak, S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 163–203.
- Lakoff, George** 1995 [1993]. *The contemporary theory of metaphor*. – *Metaphor and Thought*. Ed. A. Ortony. *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 202–251. – DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9781139173865.013>
- Lakoff, George, Mark Turner** 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: Chicago University Press. Merwin, W. S. *Asian Figures*. New York: Atheneum.
- Lakoff, George, Mark Johnson** 2011 [1980]. *Metafoorid, mille järgi me elame*. (*Gigantum Humeris*). Tlk E. Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Leitch, V. B.** 2002 [1974]. *Usuline nägemus moodsas luules: Uku Masing võrdluses Hopkinsi ja Eliotiga*. Tlk M. Väljataga. – *Vikerkaar*, nr 10, lk 77–89.
- Lotman, Juri** 1999. *Müüt-nimi-kultuur*. – Juri Lotman, *Semiosfäärist*. Tallinn: Vagabund, 187–218.
- Lotman, Mihhail** 2011. *Metafoorid ja elu*. – George Lakoff, Mark Johnson, *Metafoorid, mille järgi me elame*. (*Gigantum Humeris*). Tlk E. Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Masing, Uku** 1993a [1930]. *Piiride juurde*. – *Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa, lk 21–24.
- Masing, Uku** 1993b [1933]. *Hüpoteetilist eesti keele psühholoogiast*. – *Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa, lk 51–55.
- Masing, Uku** 1993c [1934]. *Eestlase usulisi eeldusi ja nende tähendus teoloogiale*. – *Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*. Tartu: Ilmamaa, lk 91–109.

Masing, Uku 1993d [1936]. Palverännakule Vaimu maale. – Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Tartu: Ilmamaa, lk 227–229.

Masing, Uku 1993e [1940]. Mõtlemisest ja tuleviku inimesest – Uku Masing, Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Tartu: Ilmamaa, lk 341–361

Masing, Uku 1995a [1949–1951]. Kosmose tunnetamisest ja keelest. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 135–156.

Masing, Uku 1995b [1949–1951]. Eetikast. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 229–255.

Masing, Uku 1995c [1949–1951]. Naistest. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 256–273.

Masing, Uku 1995d [1949–1951]. Kosmosest ja ktisisest. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 318–341.

Masing, Uku 1995e [1949–1951]. *Peccavi et passus sum, plura adhuc passurus*. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 342–355.

Masing, Uku 1995f [1951]. Kaks lugu usust. – Uku Masing, Pessimismi põhjendus. (Eesti mõttelugu, 5). Tartu: Ilmamaa, lk 281–297.

Masing, Uku 1996. Mälestusi taimedest. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 1998a [1930. aastad]. Eesti usund. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 1998b [1961]. *Confessio amantis*. – Uku Masing, Meil on lootust. (Eesti mõttelugu, 19). Tartu: Ilmamaa, lk 64–94

Masing, Uku 1998c [1968]. Religioon kultuuriloos. – Uku Masing, Meil on lootust. (Eesti mõttelugu, 19). Tartu: Ilmamaa, lk 243–257.

Masing, Uku 1998d [1963]. Semantikast ja metalingvistikast. – Uku Masing, Meil on lootust. (Eesti mõttelugu, 19). Tartu: Ilmamaa, lk 277–293.

Masing, Uku 1998e [1979]. *Elpida echomen*. – Uku Masing, Meil on lootust. (Eesti mõttelugu, 19). Tartu: Ilmamaa, lk 138–172

Masing, Uku 1998f [1982]. Kuidas ma luuletan. – Uku Masing, Meil on lootust. (Eesti mõttelugu, 19). Tartu: Ilmamaa, lk 371–386.

Masing, Uku 2000a. Üldine usundilugu. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 2000b. Luule I. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 2001. Luule II. Tartu: Ilmamaa.

Masing, Uku 2003. Piiridele pyydes. – Uku Masing, Luule IV. Tartu: Ilmamaa, lk 107–163.

Masing, Uku 2004a [1968–1969]. Keelest ja meelest. – Uku Masing, Keelest ja meelest. Tartu: Ilmamaa, lk 13–238.

Masing, Uku 2004b [1973–1974]. Taevapõdra rahvaste meelest ehk juttu boreaalsest hoiakust. – Uku Masing, Keelest ja meelest. Tartu: Ilmamaa, lk 239–360.

Masing, Uku, Vello Salo 2013. Vaimusõdurid viletsuse ajal. Tartu: Ilmamaa.

Merilai, Arne 2010. Pilvepoeg valutaval hommikul. Uku Masingu luule lähilugemiskatse. – Inimesepoeg valgel laeval. Uku Masing 100. Koost A. Merilai. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 194–218.

Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Ristikivi, Karl 1973. Neljast „arbujust“. – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi aastaraamat: Kirjanduslikke, keelelisi ja kultuuriloolisi ülevaateid ja uurimusi. (1. kd) Stockholm: Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 270–311.

Ross, Kristiina 2009. Uku Masingu keelest. – *Sirp*, 14. aug, nr 29, lk 24 – <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/uku-masingu-keelests/> (07.12.2015).

Sutrop, Urmas 2004. Saateks. – Uku Masing, Keelest ja meelest. Tartu: Ilmamaa, lk 5–11.

Undusk, Jaan 1998. Maagiline müstiline keel. (*Oxymora*, 2). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Õim, Haldur 2008. Kognitiivne pööre. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 617–627.

Käsikirjad

Vilu, Tõnis 2014. Ökokriitilise analüüsi võimalustest Uku Masingu loodusteksti „Mälestusi taimedest“ näitel. Magistritöö. Kirjanduse ja teatriteaduse osakond. Tartu Ülikool. – <http://mobile.dspace.ut.ee/handle/10062/42415>.

LISA

Mõistemetafoor KEHA ON SURMA ASE

MU silmades elavad ussid / ja kuklas pesitseb surm (RRR, 13), Sest pakitsen otsatut rada, / mil pole pöördumislootuse ohtu (UTJ, 117), Taevaste pöördu Veemehe nõusse ma ei jõuagi oodata, / enne kui nad jälle liiva pilluvad silmle mulle (UTJ, 123), [surm] taga tõugu-riide / kord vaatab mind (UTJ, 124), sina [=autorimina] seisad, [et] päevpäevalt tyhjendada myrgitassi, / und nähes homsest särast (UTJ, 131), minu kolde tuul kõnnib yle Manala aasa, / pähkliid tuhaga täidetult pihus. (UTJ, 134), Võibolla, tuimastunult surema nnyd synnis / on iga rakk mu kalginevalt haiget keha (UTJ, 161), [olen see], kelle keha on ussiseemne kynni-vaoks (UTJ, 205), Nnyd ma tunnen: hukkuda on mulle seatud, / surma säilida ja jääda liiva raisaks. (AHM, 225), sest olen see kangas, mis ingleil kord kududa kästi / ja udud on lõim (NVL, 26), hoian surinukrust pihudel kui õuna / ja ta yle vajub leht nii pehme väike (NVL, 77), [surm] katab roostega mu vere kulla, / kui pime tahab neelda nõrga keha (NVL, 82), Ja siiski, kui siit lahkuma peaks juba praegu [---] / saaks minust Pulotusse sandlist uksepiit (ETM, 154), peagi läen / nagu risuhunnik aletulle (ETM, 160), mina vist aga kui kohmetu laip / lagunend silmi ja puretud suuga (ETM, 178), keha põues lõhkev nurm (DŽL, 227), Issand, tapa nnyd, sest laovad rajad, / mida otsisin. (DŽL, 231), Ei yhtki lootust jaksa saada kätte [---], sest tyhjaks keegi kallas julge lätte / ja Jumal nii mu kõrvalt ära kadus (DŽL, 232), Lõikan surma minekuks / kepi pihlapuise (DŽL, 260), mina hauas / mullaks saan, mida eal ei võeta pihku (DŽL, 322), Mu silmades sõeluvad ussid, / kuklaaugus ju pesitab surm (DŽL, 329), Surm seisab silmade taga, / mäda on pilkude sees (DŽL, 330), Surm oma kuldse kuningakrooni / pani mu väsinud pähe (DŽL, 331)

Mõistemetafoor MINA ON VÕÖRAS

Päästa mind, päästa mind kõikide surmade isand, / hommik on, meeleldi tahaksin näha veel und (RRR, 14), Miski poole kauged hääled kutsuvad mind kivivare / unne sajab kustki laule just kui kiiri synnitähe [---] (RRR, 17), tuharadadelt siis suudaks minna keha / hingega tantsi tiirleva hommiku tähis. / Vilava vallali liblikana / vaikselt leegitseda valgele mullale kaduvikult. (RRR, 30), Kuulata tundmatut viit mõistad vist, pelgur. (RRR, 31), elada igatsen aga lillena kuristi serval, / mõnikord kui ma ei maga kuulata tähtede laule. [---] (RRR, 37–38), tuul puhub puhtaks mu rada. / Varsti minna ma sellel võin oma kõukude riiki / lootusejasid yles -- silmadel pilvede valgus. (RRR, 39), oma verega kastaksin teda [=metsviinapuud] sellel ööl, / mil linnutee syda on mu silmade vastu (UTJ, 118), Näe, keegi pole SU puid / armastanud nii nagu mina. Keegi vaadanud tähti / nõnda nukralt ja lootes, teadmata, mida kyll lootes. (UTJ, 120), Kui ainult päike vähe teisiti paistab, / olen tundmatul maal, täis argust syda / ja julguseta käed. (UTJ, 128), terve oma liiva jooksva eluaja / sa [=autorimina] otsind rada koidikulle (UTJ, 131), Siis palve loen ja risti teen, kuid laulvat ootan muid: / neid koolnud lilli mulla all, kel enam päev ei hulla... (UTJ, 142), Nyüd aga kõik on võõrad. Tuuled mulle tuua / ei oma hinge saa, käin lagunevaid teid (UTJ, 145), Kes usub lõhnu, see kõnnib aastaid pikka teed / hämara ja päeva piiri, / sinna, kus surma pole, elu ealeski olnud pole (UTJ, 146), Kes kyll teab, miks tuultel on pikad käed, / [---] ja ikka nad panevad udused jahedad mäed / selle [=autorimina] juure vastu, keda kiitma ei tulda. (UTJ, 152), Võibolla, sulle sest on kyllalt, / et ma sind näen ja rõõmustan, / yksi nii nagu sina. (UTJ, 156), Oh, miks ma syndind lapseks nende [=puude] sappa? (UTJ, 165) [„mina“ on] ull[ike], kel ulmad ullast, [---] kes on katsund tõusta klaasist märke, / kuigi veskikivi tolknes jalus? (UTJ, 203), [„mina“ tuhkeb] mõne kylmast ramma rauga ahju, / keda põlgab tema voodilina (UTJ, 204), Päev läbi hyydjast ja endast ma eemale läinud... (AHM, 233), Kas ma jõuan veel kunagi tuulega minna teele? (AHM, 240), ning mu uned olid tähti täis / nagu sellel kes terveks saab. (AHM, 282)

Mõistemetafoor MINA ON KEHA VANG

Kuigi kõige liha vaevaline rada eel, / kas siis kui mu Looja avab suure raamatu / olen samane veel? Kõndind kõlgaste teel? (RRR, 12), Ei joostes enam tea ma, mida vaja, / kuspoole tuli rahulikult minna, / on ainult palve, et ees iga hinna, / mu Jumal syytaks eluhirmsa maja. (RRR, 16), Hing on karjakrants, kes kõnnib pandult lõõga, [---] kui ta tukub, kongis härmastuvad seinad (NVL, 16), mina tean, mis tähendab olla vangis (ML, 96), [game-langi] helid viisid hingelapsed vangis / rannale, kust pöördeks pole tehtud paate (UTJ, 104), olen maailma väsinud ori, tammun haigelt, kuis eksivaid kästi (UTJ, 125), syda yksnes selleks pragunevaks aisaks, / mille kõrvale on seotud vangis keha (AHM, 225), [siis tunned] sa mõistes, et ei iial enam lenda, / ylt ammu tiivad heitsid vaevaleele (AHM, 231), Kui tusas tuleb talv, / nõrk vangijäänu kohkvel näeb, et tyhi ainus salv (AHM, 237)

Mõistemetafoor TEINE MINA ON HING

Vaime laule aiman, katsun öelda järgi / pärga nende siinpool Linnutee suurt vagu (RRR, 10), Ma olen see, kes kuuleb taevalaule, / hing tähtesärast templiks võlvitud [---]. Sest ihaldan siit ära tähtemaale / taas näha vana kodu väravat (RRR, 11), Korra oli kuu mu sõber, hõbekalad laulsid lävel, / nyyd kui hind on suland kuju, ujuvad nad järgi sulle. (RRR, 20), Ööl vahel näen, usun, ysna harva, / et kõik tähed on rõõmsad / ja Sina naerma tõused nende keskele (UTJ, 95), hing tukub pilvede pääl (UTJ, 97), Sama teed pole meile määratud ainsaski tähes (UTJ, 100), Aga, mu Jumal, kui korra taas lähen, siis õpeta hinge, / kuidas ta olla saaks jälle kesk pehketa pilvi ja tuuli, / teha kui viirikuisuits SINU kulmuldel elades ringe (UTJ, 213), Oh, kui juhtuda võiks mulle ime, [---] / siis ma surnunagi oma elu loitva asa / võiksin lehverdama panna tähelt tähele (UTJ, 148), Kuusirp ja läänetaevas raudtume vene / täis kylma ja tähist ööd, / heldeks, mis teeb see, kelle hing täna hulgub / nagu rändur esimene (UTJ, 178), tead, et nyyd taarud poole pruuni haua / ning uduks minnes lävelt vaatad uttu (AHM, 232), Needes tõstan käe, / mu sajatuste sööst/ toob libahundikarjalt väe, / et lõugaks läbi ööst / mus vintsutatud hingeloom (AHM, 235–236), hing seisab lävel koidu eel, sest teab: mu Jumal teel (AHM, 238), Tähed olid taevais sasi läind sääil / (vaata, hing, vaata) (NVL, 53), Kuid ei niigi julge midagi vist Sulle / öelda, mis viiks hinge pilvelaeva poole (ETM, 148), kui siis korraks tähti hingad, käte ees on pilvekaar. / Hyyab hulkuma Sind, aeda, kust kord laulud pagesid (ETM, 205), sellel ööl, / mil iga vidu raas on hingeks saanud ime / ja kimab nagu soojad tähed Oorioni vööil (ETM, 153), siis just me sydameile kasvab kõrgeks luba [---] / lahkuda kadunud särast / koos nagu välkudesähvangud viivused / tyhjusse Linnutee (ETM, 158), Kas keegi aimab valgel ehatähe / mu koolvaid silmi, härmahelbeid suul? (ETM, 168), Korra ma oskasin teed, aga keegi ei tahtnud / vaatama tulla siis kadunud taevaste aegu (ETM, 180), Täht lõunataevas loojub. Maantee, mida sammun / on nagu piksevalgel Sinu õndsad jalad (ETM, 185), pagendab sygis mu vere / yle kustunud tähtede aja / ning rõõmgi enam pole lõunahere (ETM, 192), [mul] ammu surnud viimne vend/ ja uut ei synni puust, / ei pilvist, langend tähtedest, / ei närtsind õite saost (DŽL, 238), minu vaim / käib gamelangi loona / aegajalt kylas kõrgel maal / ja rõõmsalt laskub alla (DŽL, 245), Ah, nyyd minna! Linnutee on ähmas, / vaevalt teda näeb siit lahkuv hing (DŽL, 325), Gemma, kes teab, kummalt käelt – / keha mähib tugevasti / pehmete ja suurte vööde / sisse. (DŽL, 326)

Mõistemetafoor HING ON SÜDA

Siis oli rõõmus mu syda, too mädanev õis / džunglipõhjas, kuhu ei ulata inimeste tabud (RRR, 64), näe, see härmatand puu on nõnda kaugel, / et sina, mu syda, saaksid laulda / hulga vanu pikki palveid enne kui sinna jõuad. [---] syda mu silmis on valgusest ehmund, / ise mu juure tulevad võlutud maad (RRR, 81), Ning syda on rõõmus: oled ju tuletand meelega / enne igavest õhtut eksivaid halavaid vaime (RRR, 87), syda liperdab kui kasetohi (UTJ, 96), Mäletad, syda, ei tohi olla su tuksetel hall[a], / hõiska, sest pilvi sa tunned, istusid pihkudel lõuna (UTJ, 208) mu syda, ta pole nyyd enam muud kui halisev kise (UTJ, 105), syda [on]

videvikku väsiv sygistaevas (UTJ, 109), Miks nad [=aiad] nnyd, syda, hagudeks laastad, / ehitad murule suremispaiku, teed syngueille naistele maju, / tead juba: ei säästa rohelist laiku need, kes kardavad: rohi toob saju (UTJ, 125), Tuules võdiseb pärna ladva viimne oks / nagu minu syda, Jumal, SINU poole. (UTJ, 140), syda [on] täis hallipilvelist õhtut, / milles nagu maailma lõppu / mulle oleva piiril / tõuseb tume puu täis kollaseid tiibu / ja nähtamatult mõnulevaid tolmuseid liblikaid / heledais õites (UTJ, 151), syda, sa nnyd juba halad (UTJ, 209), Miskil koldekombel tuleb ometi rakendada syda / ja sõita sõbrustama hallakujudega tundral / virmaliste värava ees. (AHM, 246), kibestunu syda on vaid kadakamarjad, / hing on lainete sool (NVL, 15), Käin kõikjalt, olen ju tolm, aga syda on jääs (NVL, 17), appi viiksin seitse vaimu neile oma sydame [---], / Oh, kui ma teaks, / et suudab tagasi tulla pehkimise teedelt keha, / yles leida samblast oma januse pää / ja huilata ududelt tagasi sydame (NVL, 75), Võta mu syda ja läheme palverännule / maale, mis kaugem kui lõunate lind (ETM, 201), syda enda vastu kare / kysib ju: Kas oli vaja [---] / kaja sisse teha maja? (DŽL, 224), Tuul pimeneb ja rada must, / kuid syda laulab rahu (DŽL, 234), sina [=süda] tõttad uusi teid / ja kaugus sulnis sulle, / kus valgus rõhub varemeid (DŽL, 282), mu syda kasvab kullu / unistades udu rände (DŽL, 310), syda nukkerpime / oidu pyydes nutaks tihti (DŽL, 339)

Mõistemetafoor HING ON LIND

Sest on kuu, on kuu ja pilvedest kotkas / ja selle pää olen ma [---] / Kes nnyd kõnnib katuste yle [---] / enam ei tunne end. / Eks see ole minu, minu, sydame lind. (NVL, 44), mõttedki muutusid pääsusulgedega ehitud nooliks (NVL, 48), syda on hirmunud lind (NVL, 94), Tyygas vaid aias – / väiksena lind sinu oksal sygisekuul – / jumalaks mulle. (UTJ, 136), kui palju tukkuvate kägude sassi läinud hyide / õhtuist, mida ma enam ei mäleta, / kui palju tuuli, kõrgeid pilvi ja linde, / keda ma eales näha ei jõua, ei saa, (UTJ, 147), teeääred kõik ootavad mind, / sest neile jääb rohuks mu aastate ramm / ning lilledeks sydamelind. (AHM, 247), Mu ainus soov on rõõmus lind, / kes teab, et sygis saabumas / ning lõunas juba päikseind / on kevadiseks maabumas (DŽL, 258), yle kahvatanud palge / virgub rõõm kui rästa lend (DŽL, 270), Kõikjale võiksime minna, / öö on nii lai ja pikk, / et yle hukkuva linna / kotkaks saab siirutikk (ETM, 195), yle kauge lume tiirleb meie värvi lind, / see siis ytleb, kus ju kaua otsin Sinu hinge suud (ETM, 205)

Mõistemetafoor HING ON TAIM

Sinise varrega lill, / kysin, kui kaua pean kasvama, et Jumal / leiaks mu yles (UTJ, 134), Aga, kui metsa lähen kord [---] ja sambla panen kasvama kehale, / kas siis veri kunagi tõuseb yles / sinist vart pidi Jumalat kiitma? (UTJ, 134), Kuid teades närbumise ryyvind raevu, / hing, kuhu selle murega veel läed? (UTJ, 143), aga me sydamed iial nii kaugele minna ei saa, / et yhe päeva Sa [=kukekannus] oleksid mina ja teisel Su juuril / hoiaksin avali tuulega leinavaks rebitud suud / kahvatukollast (UTJ, 157), Oi, tõesti võin oodata tuhandeid aastaid, / kui aga saaksin enne sygiset õitseda veel. (UTJ, 159), Mis Sa [=Jumal] määrad kyll neile kevadel, kes ei idane? (NVL, 81), Tokkroosi õis ma ladval pika varre (NVL, 83), Saaksin

panna palge vastu uksepiita, / yle läve ronida kui karukolla (ETM, 148), oimusoonte kynkail keerdub karukolla (ETM, 155), Nyyd juuste hallist samblast võsund kasteheinu / soeb aga lāngu päikse võpahtev kiir (ETM, 155), alla lõmastava talla / taas longuvad mu õite pääd (DŽL, 319) olen vaid puituv ja mullanev hing (DŽL, 260)

Mõistemetafoor HING ON PUU

seeder Liibanoni viimse kalju päält / olen (UTJ, 96), see [=mina], kes nagu musta sygisöö tuules hadisev haab, / nagu lind valmivate õuntega lõunal (UTJ, 119), Võibolla, siis, kui [---] maailma eneseta kujutella suudan, / ei jää ma pehkima, vaid minnes surmaunne / öömajaks puudelegi oma haa muudan. (UTJ, 162), Ammu mädanenud nyyd on paplioksad need, / kes täitsid mu sooned (AHM, 222), Kas nad [= koduaia puud] on haiged, et nutvad või jäänud neist lõpmatu leek / maal, kuhu vallatuks täheks saab peagi mu viimane väsinud aamen. (AHM, 228), Ta [= kuuse] punased võrsed nyyd mu sõrmed / ning ta tipp mu lagipää moodi, / ahtaiks okkaiks helkinud kõrkmed. (AHM, 253), taas on haige üks puu [=mina] (NVL, 18), Poetab minult lehed. Mõrudaks neid pidas tondi meel / kui ju nad ta tyvelt oli järgi päästnud (NVL, 19), mina Su [=armastatu] kohal kui laasitud puu (ETM, 162), mõtlen muistseid päevi, mil ma julgesin tõusta / nagu puu, mis tunneb suland koore all mäha (ETM, 182)

Lühendid

AHM = „Aerutades hurtsikumeistriga”; DŽL = „Džunglilinnud”; ETM = „Ehatuule maa”; ML = „Miikaeli liturgiad”; NVL = „Neemed Vihmade lahte”; RKP = „Roosikrantsi palved”, RRR = „Roheliste radade raamat”; UTJ = „Udu Toonela jõelt”

Külliki Kuusk – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse eriala doktorant, Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloo allikate ja kirjandusuurimise töörühma teadur. Peamine uurimissuund on Uku Masingu 1930. aastate luule poeetika, kuid selle kõrval ka tema loomingu retseptiooni probleemid ja loomingupsühholoogilised aspektid, samuti kirjanduse autobiograafilisus laiemalt.

E-post: [kylliki.kuusk\[at\]gmail.com](mailto:kylliki.kuusk[at]gmail.com)

The Archaic Figurative System of Uku Masing's Poetry

Külliki Kuusk

Key words: Uku Masing, religious literature, parallelism, conceptual theory of metaphor, cognitive linguistics

This paper focuses on the poetic language use of Estonian poet and theologian Uku Masing (1909–1985), and more specifically on his comprehension and construction of metaphorical linguistic expressions. One of the most unique authors in Estonian literature, his exceptional intellect and body of work, which covers a range of topics, have established him as a phenomenal figure in Estonian culture. Masing was a part of the 'academics generation' of Estonian literature in the 1930s. He completed his master's degree at the age of twenty-one on the science of the Old Testament and Semitic philology (1930) and was probably one of the youngest MA degree holders at the University of Tartu at the time. Upon receiving his PhD in 1934, he published his first collection of poetry.

Uku Masing's religious poetry is a unique phenomenon in Estonian literature, both in its style and form. His poetry is so multi-layered that we could truthfully call him a mystic, shaman, soothsayer, or visionary, which explains the difficulty different generations have had in understanding him. It is important to note that being a poet and theologian during the years of Soviet Occupation (1940–1991) meant the doors to most publications were closed to Masing; therefore, aside from *Neemed vihmade lahte* (1935), he composed all of his poetry collections without considering the possibility of publishing them. Masing's bibliography is a telling example of Soviet censorship and the lack of freedom of expression. The reception of his poetry at home showed signs of awakening after the political situation changed in 1987; however, ten more years passed before the first appearances of research on Masing's work and worldview.

The formation of Masing's individual style would not have been possible without examples or fulcrum, which he found from his the surrounding culture, namely from archaic Estonian folksong (runosong, *regilaul*) traditions. Masing uses repetition the same way as it is appears in Estonian folksongs, through semantic parallelism with varying subjects of repetition. Via variation, he pursues precise expressions in such a way that his poetics resembles runosong while retaining similarities to collective mythological patterns and religious influences.

This paper illustrates the importance of the linguistic role of the "I" speech act in the interpretation of Masing's poetic figures, including parallelism, and relies partially on pragmatics, since poetic figures in his poetry refer not only to the individual speech act of the here and now, but also to the subjective mythological reality of the "I" in an utterance. To describe a speech event in Masing's poetry, one must first assume that his poetry is understood as a dialogical sensory or communication act. Secondly, when observing referentiality, one must assume that different levels of language use (i.e., the differentiation of Saussure's *langue* and *parole*) also exist, which influence the semantic understanding of the sentence and utterance level of his work.

Until recently, the hidden and repetitive patterns in Masing's work have largely gone unnoticed. To many, his poetic language consists of a lexicon known only to him. When considering the basis of his creative process, I find that *conceptual theory of metaphor*, a cognitive linguistic approach popularized in the 1980s, helps to make sense of his poetic language system and, additionally, to differentiate the archaic boreal mentality and mytho-poetic symbols containing universal cultural meaning.

The current article primarily uses material from Masing's 1930s body of work, but also references later periods when necessary. I will show how Masing's creative conscious is based on *image schema*, which in turn are based on archaic mythological patterns. These patterns form a corresponding system of concept formation in the text.

The primary goal of this analysis is to observe Masing's body of work, regardless of genre, be it poetry or prose, fact or fiction. Although many critics have analyzed Masing's linguistic and theological ideas, mostly drawing from his essays and articles, this paper's author finds that Masing's poetry and essays are not two separate phenomena, but rather originate from one cultural-philosophical foundation.

The article starts by following Masing's own three-step division of the evolution of culture/belief: primal symbiosis – analytical phase – new synthesis. These three steps are considered to be different aspects of the human mentality, and accordingly, can be used to differentiate conceptual metaphor as different degrees of the "I" identity. Masing's metaphorical models are constructed from his poetic utterances and divided into two large groups. This article aims to explain how conceptual metaphor based on experience can be interpreted on a wider cultural level as well as how boreal spirituality gives rise to Masing's poetic boreal identity.

Külliki Kuusk – Doctoral student of Estonian literature at Tartu University, researcher in the Research Team of Cultural History and Literature at the Estonian Literary Museum. Main research interests include the poetics of Uku Masing's 1930s poetry, problems with the reception and psychological aspects of creation regarding his work, and the general autobiographicality of literature.

E-mail: [kylliki.kuusk\[at\]gmail.com](mailto:kylliki.kuusk[at]gmail.com)